

Materiały
edukacyjne
do wystawy
elementarnej

STAN WOJENNY 1981-1983

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Śląskie Centrum
Wolności i Solidarności

STAN WOJENNY 1981–1983

Materiały edukacyjne

do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej

Wydawnictwo przygotowane przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu w Katowicach, ul. Józefowska 102, 40-145 Katowice, Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej w Katowicach oraz Śląskie Centrum Wolności i Solidarności, ul. Wincentego Pola 38, 40-596 Katowice

Scenariusz wystawy elementarnej: Magdalena Duber, Karol Chwastek, Michał Miwa-Młot

Materiały edukacyjne do wystawy elementarnej: Angelika Blinda, Karol Chwastek, Aleksandra Korol-Chudy, Michał Dzióbek, Ewelina Małachowska, Ryszard Mozgol

Recenzja merytoryczna wystawy: dr hab. Filip Musiał, dr Grzegorz Majchrzak

Recenzja merytoryczna *Materiałów edukacyjnych...*: dr Bogusław Tracz

Recenzja edukacyjna *Materiałów edukacyjnych...*: Michał Masłowski

Projekt graficzny i skład: Aleksandra Korol-Chudy

Fotografie i dokumenty ze zbiorów: Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności, Społecznego Komitetu Pamięci Górników KWK „Wujek” w Katowicach Poległych 16 grudnia 1981 r., Ośrodka KARTA, Polskiej Agencji Prasowej, Narodowego Archiwum Cyfrowego, Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej, Agencji fotograficznej East News, Archiwum Ośrodka Pamięć i Przyszłość, PASO, Chrześcijańskiej Konfederacji Francuskich Pracowników CFPC oraz ze zbiorów prywatnych Ewy Kubasiewicz-Houée.

Na okładce: Kolumna czołgów jadących w kierunku Huty Katowice w Dąbrowie Górniczej, 13 grudnia 1981 r. Fot. NN / SKPG; Mężczyzna z flagą stojący naprzeciw barykady i kordonu milicyjnego przy ul. Szerokiej w Gdańsku, grudzień 1981 r. Fot. Stanisław Składanowski / Archiwum IPN Warszawa

© Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Oddział w Katowicach
© Śląskie Centrum Wolności i Solidarności

Katowice 2021

ISBN: 978-83-8229-373-9 (wydawca IPN-KŚZpNP, wersja drukowana)

ISBN: 978-83-8229-374-6 (wydawca IPN-KŚZpNP, on-line pdf)

ISBN: 978-83-949240-9-6 (wydawca ŚCWIS, wersja drukowana)

ISBN: 978-83-962817-1-5 (wydawca ŚCWIS, on-line pdf)

SPIS TREŚCI

- 5 Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej
- 7 Geneza i wprowadzenie stanu wojennego
- 11 Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego
- 14 Internowania
- 17 Represje stanu wojennego
- 20 Pacyfikacje
- 23 „Solidarność” w podziemiu
- 27 ZOMO – bijące serce partii
- 31 Reakcje świata na wprowadzenie stanu wojennego
- 35 Zniesienie stanu wojennego
- 38 Ofiary stanu wojennego
- 43 Upamiętnienie
- 46 „Zapał Światło Wolności”
- 50 Bilans – stan wojenny w liczbach
- 52 Kalendarium
- 54 Moduł edukacyjny
- 75 Wybrana bibliografia
- 76 Polecamy

Wystawy elementarne Instytutu Pamięci Narodowej

Kilka słów o projekcie

Wystawy elementarne są projektem edukacyjnym IPN, którego celem jest wsparcie osób zajmujących się edukacją historyczną poprzez udostępnienie im materiałów prezentujących podstawowe tematy z historii Polski XX w. Ekspozycje te prezentują wybrane zagadnienia w oparciu o aktualny stan badań naukowych i wypełniają lukę w treściach dotyczących najważniejszych wydarzeń historycznych. Wystawy składają się z kilkunastu plansz, bogatych w ikonografię i zawierających wyłącznie podstawowe informacje. Można je obejrzeć na stronie internetowej (edukacja.ipn.gov.pl) lub ściągnąć w postaci pliku pdf w jakości odpowiedniej do druku bądź do wykorzystania w wersji cyfrowej. Wystawy elementarne są budowane w oparciu o szablonową i rozpoznawalną szatę graficzną, dzięki czemu tworzą jednolitą bazę pomocy edukacyjnych.

Obchodzona w 2021 r. 40. rocznica wprowadzenia stanu wojennego jest okazją do zaprezentowania młodemu pokoleniu tego dramatycznego okresu w naszej historii, który wiąże się z przeżyciami i wspomnieniami starszej generacji Polaków. Wystawa elementarna „Stan wojenny 1981–1983”, przy pomocy krótkich, syntetycznych tekstów, archiwalnych fotografii i wybranych dokumentów, przybliży okoliczności ogłoszenia stanu wojennego, opisuje represje wprowadzone na mocy nadzwyczajnego ustawodawstwa, informuje o ofiarach pacyfikacji i brutalności milicji oraz ZOMO, a także o instytucjach i formacjach, na których ciążył zarzut złamania obowiązującego prawa i które były znane z brutalnych represji. Na wystawie nie zabrakło również informacji o oporze polskiego społeczeństwa i wsparciu płynącym dla Polaków z zagranicy.

Elementem wzbogacającym wystawę „Stan wojenny 1981–1983” są *Materiały edukacyjne do wystawy elementarnej Instytutu Pamięci Narodowej*, w których oprócz broszurowej wersji ekspozycji znajdują się propozycje ułatwiające zbudowanie samodzielnej lekcji poświęconej tej tematyce. Broszura została uzupełniona o aparat dydaktyczny w postaci tekstów źródłowych, ćwiczeń i proponowanych tematów esejów, które można wykorzystać w pracy nauczyciela.

Oddane w Państwa ręce projekty (wystawa oraz towarzyszące jej *Materiały edukacyjne...*) są efektem współdziałania edukatorów Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach oraz Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności.

Ryszard Mozgol
Naczelnik Oddziałowego Biura Edukacji Narodowej IPN w Katowicach

▲ Kolumna czołgów jadących w kierunku Huty Katowice w Dąbrowie Górniczej, 13 grudnia 1981 r. / SKPG

Wskazówki: jak korzystać z „Materiałów edukacyjnych do wystawy elementarnej IPN”

- ▶ Korzystając z *Materiałów edukacyjnych...*, warto zwrócić uwagę na ich części składowe, które znacznie ułatwią Państwu pracę i pozwolą zmaksymalizować jej efekty.
- ▶ Broszura zawiera całą wystawę elementarną, czyli 14 plansz, z tytułami odnoszącymi się do przedstawianego zagadnienia.
- ▶ Materiał historyczny zawarty w wystawie nie rozgranicza treści przeznaczonych do prezentacji w klasach szkoły podstawowej i klasach szkoły ponadpodstawowej.
- ▶ Po każdej planszy zamieszczono moduł *Strefa edukacji*, pozwalający na łatwiejsze przygotowanie się do omówienia tej części wystawy. *Zwróć uwagę na...* umożliwi uporządkowanie toku narracji w oparciu o najważniejsze zagadnienia. Odnosi się do tekstu wystawy i materiału ikonograficznego. *Czy wiesz, że...* pozwala na rozszerzenie i wzbogacenie informacji, bez konieczności sięgania po dodatkowe opracowania.
- ▶ Ostatnia plansza wystawy (s. 49) zawiera bilans, przedstawiający fakty i dane liczbowe związane z okresem stanu wojennego oraz ciekawostki. W broszurze ta część ekspozycji została wzbogacona o kalendarium wydarzeń z lat 1981–1983 (s. 51–52), ułatwiające orientację w chronologii stanu wojennego.
- ▶ Wydawnictwo kończy moduł edukacyjny, stanowiący propozycję rekapitulacji materiału zawartego w wystawie. Składa się on z ćwiczeń dla ucznia o zróżnicowanym stopniu trudności, gotowych do wykorzystania w trakcie zajęć edukacyjnych. Dla odbiorcy na ponadpodstawowym poziomie edukacji przygotowano propozycje tematów esejów oraz pracę z tekstami i materiałami źródłowymi.
- ▶ W *Materiałach edukacyjnych...* zamieszczono również spis proponowanych publikacji źródłowych, naukowych, popularnonaukowych, albumowych i przewodników poświęconych tematyce stanu wojennego, jak również informacje o gotowych materiałach edukacyjnych, popularyzatorskich i audiowizualnych, które można pobrać z internetu, czy adresy portali tematycznych, które można wykorzystać w trakcie prowadzonych zajęć edukacyjnych.

Powodzenia!

GENEZA I WPROWADZENIE STANU WOJENNEGO

Latem 1980 r. doszło do robotniczych protestów, w czasie których władze nie zdecydowały się na rozwiązanie siłowe. Wybrały „mniejsze zło”, czyli zgodę na utworzenie niezależnych związków zawodowych NSZZ „Solidarność”. Było to z ich strony chwilowe ustępstwo. W zasadzie od samego powstania „Solidarności” kontynuowano przygotowania do stanu wojennego – pierwsze listy osób przeznaczonych do internowania powstały już w październiku 1980 r. Ostatecznie stan wojenny został wprowadzony w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Na ulice miast wyprowadzono wojsko i milicję. Wiele zakładów pracy zmilitaryzowano, część z nich (m.in. radio i telewizję) zajęło wojsko. Wyłączono telefony, wprowadzono godzinę milicyjną i cenzurę korespondencji, całkowicie zamknięto granice. Związki zawodowe i inne niezależne organizacje najpierw zawieszono, a następnie zdelegalizowano. Wielu ich działaczy internowano lub aresztowano.

▼ Demonstracja w Katowicach z okazji zakazanego przez komunistów Święta 3 Maja, 1981 r.
Fot. Władysław Morawski / ŚCWIS

▲ Gen. Wojciech Jaruzelski ogłasza stan wojenny. W swojej wypowiedzi informuje, że władzę w państwie przejęła Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego, 13 grudnia 1981 r. / Ośrodek KARTA

▲ Uczestnicy mszy św. w Stoczni Szczecińskiej im. A. Warskiego, 14 grudnia 1981 r. Fot. J. Undro / PAP

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ siłową rozprawę władzy ze społeczeństwem, która była narzędziem służącym do utrzymania władzy w rękach PZPR,
- ▶ rozpoczęcie przygotowań do wprowadzenia stanu wojennego natychmiast po zawarciu porozumień między władzą a strajkującymi robotnikami i ich zintensyfikowanie po zarejestrowaniu NSZZ „Solidarność”,
- ▶ motywującą rolę ZSRR w przygotowaniach do stanu wojennego i naciski na gen. Wojciecha Jaruzelskiego, aby operacja ta została przeprowadzona przy pomocy polskich sił,
- ▶ zawarte w dekreście o stanie wojennym ograniczenia praw obywatelskich i praw człowieka,
- ▶ operację policyjno-wojskową, polegającą na internowaniu działaczy „Solidarności”, odcięciu społeczeństwa od bieżących informacji oraz zamknięciu granic państwa.

Czy wiesz, że...

- ▶ Wśród obostrzeń wprowadzonych przez dekret o stanie wojennym poza godziną milicyjną, zakazem przemieszczania się pomiędzy miastami, zamknięciem granic i lotnisk znalazł się także... przepis wstrzymujący na czas nieokreślony turystykę krajową i zagraniczną oraz żeglugę po wodach przybrzeżnych.
- ▶ Jedynym członkiem Rady Państwa, który zagłosował przeciwko zatwierdzeniu uchwały o wprowadzeniu stanu wojennego i dekretu o stanie wojennym był Ryszard Reiff, przewodniczący Koła Poselskiego „Pax”. Za swój sprzeciw został odwołany ze stanowiska.
- ▶ Wprowadzenie stanu wojennego pokazało fasadowość instytucji państwowych w PRL – pomimo toczącej się sesji Sejmu (w PRL Sejm zwoływano tylko kilka razy do roku) Rada Państwa wprowadziła dekret o stanie wojennym. Było to wbrew Konstytucji PRL.
- ▶ Bojąc się, że operacja wprowadzenia stanu wojennego okaże się fiaskiem, gen. Wojciech Jaruzelski liczył na wsparcie wojskowe ZSRR. „Czy możemy liczyć na pomoc po linii wojskowej ze strony ZSRR [o dodatkowym wprowadzeniu wojsk]?”, pytał radzieckiego ambasadora Mirosław Milewski na polecenie gen. Wojciecha Jaruzelskiego. Rosjanie odmówili interwencji, polecając, by gen. Wojciech Jaruzelski rozwiązał problemy w Polsce własnymi siłami.

WOJSKOWA RADA OCALENIA NARODOWEGO

13 grudnia 1981 r. świat dowiedział się o utworzeniu Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego. W jej skład weszło 22 wyższych wojskowych (od stopnia podpułkownika wzwyż), a na jej czele stanął premier PRL i I sekretarz Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (KC PZPR) gen. Wojciech Jaruzelski. Była ona tworem pozakonstytucyjnym. WRON formalnie przejęła rządy w państwie (w dokumentach i oficjalnych mediach określana była mianem „administratora stanu wojennego”), w rzeczywistości faktyczną władzę sprawował jednak Jaruzelski wraz z grupą najbliższych współpracowników, czyli tzw. dyrektoriat. WRON była przedmiotem wielu żartów i kpin – popularnie nazywano ją „wroną”.

Karykatura Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego. Ulotka wydana przez organizacje opozycyjne przedstawia wronę atakującą z zaskoczenia orła / Ośrodek KARTA

▲ Posiedzenie Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, 14 grudnia 1981 r. / NAC

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ rolę wojska w zatrzymaniu procesu demokratyzacji i zdławieniu niezależnych od rządzącej PZPR inicjatyw politycznych i społecznych (patrz *Czy wiesz, że...*, s. 19),
- ▶ WRON jako przykład autorytarnych rządów wojskowych,
- ▶ złamanie przepisów konstytucji poprzez zatwierdzenie wprowadzenia stanu wojennego przez Radę Państwa w trakcie trwania sesji Sejmu i brak podstaw (brak zagrożenia zewnętrznego) do ogłoszenia ustawodawstwa nadzwyczajnego,
- ▶ posługiwanie się od 1980 r. propagandowym „straszakiem” w postaci zagrożenia radziecką interwencją w Polsce, które stało się argumentem na rzecz tzw. mniejszego zła, jakim miało być wprowadzenie stanu wojennego w 1981 r.

Czy wiesz, że...

- ▶ Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego funkcjonowała przez cały okres trwania stanu wojennego. Rada nie miała wpływu na bieżącą sytuację polityczną, funkcjonowała wyłącznie jako ciało doradcze dla najważniejszych decydentów – m.in. gen. Wojciecha Jaruzelskiego i gen. Czesława Kiszczaka. Samorozwiązanie WRON nastąpiło wraz ze zniesieniem stanu wojennego – 22 lipca 1983 r.
- ▶ W skład Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego weszli wszyscy wyżsi dowódcy wojskowi, a także kilka osób niższych rangą, za to znanych w społeczeństwie, np. Mirosław Hermaszewski, pilot, podpułkownik Wojska Polskiego, który w 1978 r. odbył lot w kosmos.
- ▶ W porównaniu z milicją i ZOMO wojsko cieszyło się dużym poparciem społecznym. Zdarzało się – jak w przypadku Stoczni Gdańskiej – że podczas strajków w proteście przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego robotnicy bratali się z blokującymi zakład żołnierzami.
- ▶ W czasie stanu wojennego Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego stała się obiektem wielu dowcipów, począwszy od nazywania jej od skrótu nazwy WRON – wroną. Na murach polskich miast pojawiały się hasła: „Wrona orła nie pokona”. Komizm sytuacji potęgował fakt, że stojący na jej czele gen. Wojciech Jaruzelski, noszący z powodu wady wzroku przyciemniane okulary, legitymował się herbem szlacheckim „Ślepowron”.

INTERNOWANIA

Internowanie – na podstawie decyzji administracyjnych komendantów wojewódzkich Milicji Obywatelskiej, a nie wyroków sądów – było nową, po raz pierwszy na tak szeroką skalę zastosowaną represją. Do ośrodków odosobnienia (zwanymi internatami) trafiali głównie działacze opozycji. Tej formie represji poddano blisko 10 tys. osób (m.in. przewodniczącego związku Lecha Wałęsę), w tym ponad tysiąc kobiet. Byli to głównie ludzie młodzi – najmłodszy internowany miał 17 lat – w zdecydowanej większości mieszkańcy miast. Na przełomie 1982 i 1983 r. władze zastosowały też „inteligentną formę internowania”, czyli kierowanie działaczy opozycji – głównie pod pozorem ćwiczeń – do wojska. Tej formie represji poddano ponad 1700 osób.

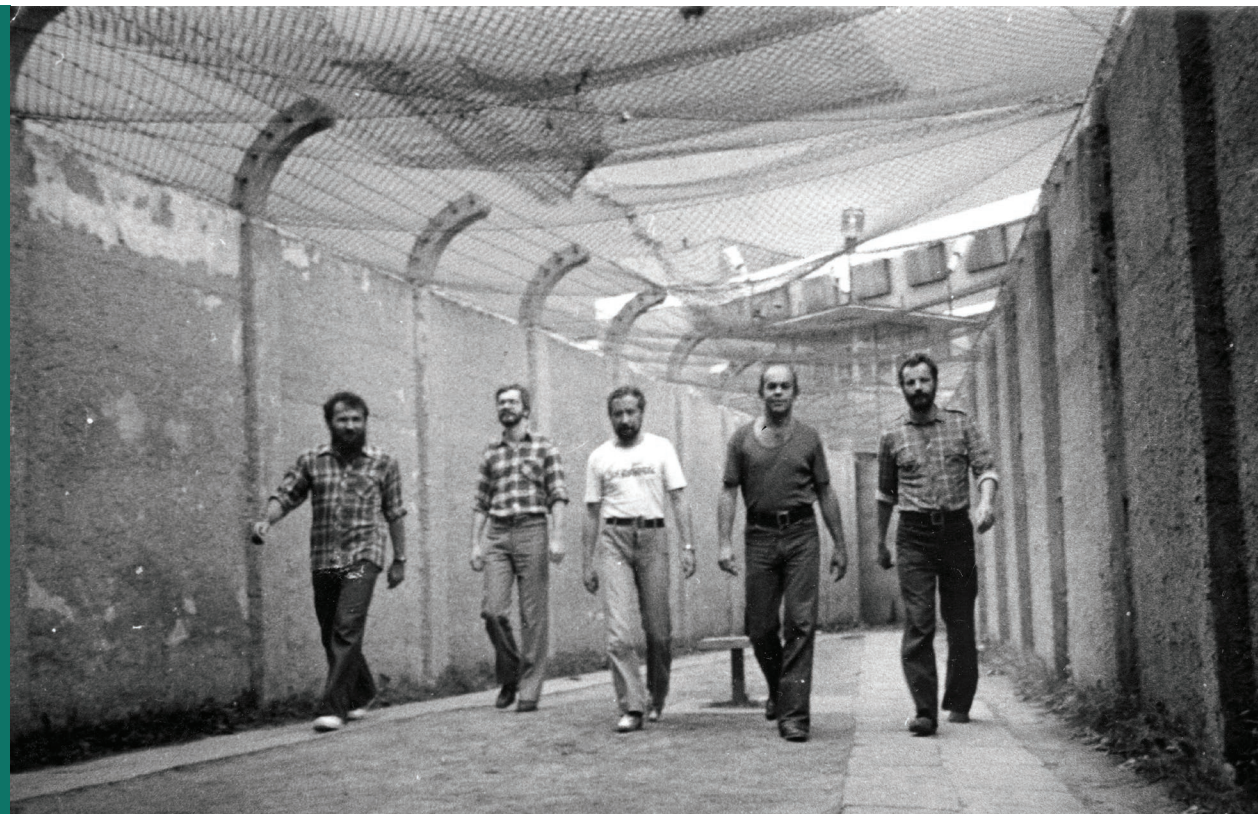

▲ Protest internowanych w ośrodku odosobnienia w Kwidzynie, 14 sierpnia 1982 r. / AIPN Gdańsk

▲ Drzwi do mieszkania Jana Ludwiczaka, przewodniczącego Komisji Zakładowej NSZZ „Solidarność” w kopalni „Wujek”, po ich sforsowaniu przez funkcjonariuszy MO w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r. Fot. Stanisław Świdorski / SKPG

▼ Internowani w ośrodku w Białogórze, od lewej: Henryk Wujec, Lech Dymarski, Janusz Onyszkievicz, Jacek Kuroń, Jan Rulewski, 1982 r. / AIPN Warszawa

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ tworzenie list osób przeznaczonych do internowania, które rozpoczęto jesienią 1980 r.,
- ▶ uznaniowy charakter typowania do internowania, pozbawiony odniesienia do praworządnych procedur sądowych,
- ▶ brak określenia czasu internowania, pozwalający na bezterminowe przetrzymywanie w odosobnieniu ludzi bez wyroku sądowego,
- ▶ sytuację rodzin osób internowanych, pozbawionych (w pierwszych dniach) informacji o losach najbliższych, a w trakcie internowania materialnych środków do życia.

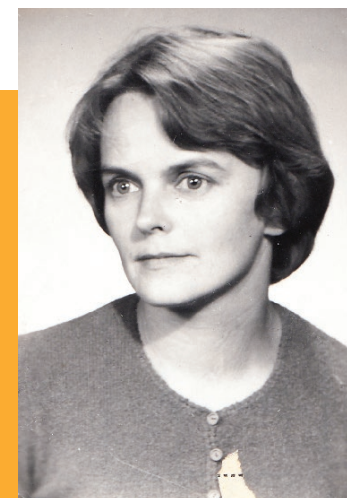
Czy wiesz, że...

- ▶ W trakcie stanu wojennego, poza działaczami opozycji, internowano także odsuniętych od władzy działaczy PZPR wyższego szczebla. Wśród nich znalazł się Edward Gierek, były pierwszy sekretarz PZPR. W trakcie internowania zmarł na zawał serca Zdzisław Grudzień, działacz partyjny z województwa katowickiego. Poprzez internowanie ważnych działaczy PZPR próbowano wskazać, że działania junty gen. Jaruzelskiego nie były wymierzone wyłącznie w członków NSZZ „Solidarność”. Dodatkowo starano się w ten sposób zrzucić winę za stan państwa i kryzys gospodarczy na ekipę rządzącą w latach 1970–1980.
- ▶ Internowani podtrzymywali morale na różne sposoby. Były to m.in.: wspólne śpiewy opozycyjnych pieśni oraz obchodzenie ważnych dla działaczy „Solidarności” rocznic i miesięcznic, np. powstania NSZZ „Solidarność” czy pacyfikacji kopalni „Wujek”. Po kilku miesiącach, gdy osłabł rygor obozowy, osadzeni prowadzili wykłady z historii, ekonomii, filozofii czy socjologii. Niektórzy internowani zajmowali się twórczością plastyczną, posługując się prymitywnymi obozowymi narzędziami. W niektórych obozach dla internowanych osadzeni wydawali nawet własną prasę opozycyjną.
- ▶ Najmłodszym internowanym w czasie stanu wojennego był Andrzej Sznajder, uczeń II klasy I Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Smolenia w Bytomiu, który w chwili zatrzymania miał niespełna 17 lat (zobacz tekst źródłowy nr 6, s. 68–69). Aresztowany za nielegalną działalność w organizacji młodzieżowej, 27 lutego 1982 r. otrzymał decyzję o internowaniu i został skierowany do Zakładu Karnego w Zabrze-Zaborzu, gdzie spędził prawie miesiąc.

REPRESJE STANU WOJENNEGO

Internowania nie były jedynymi środkami represji w okresie stanu wojennego. Różnym formom prześladowań poddano dziesiątki, a nawet setki tysięcy osób. Aresztowania i zatrzymania, zwolnienia z pracy, relegowanie z uczelni i szkół były stosowane w różnym stopniu wobec działaczy i sympatyków opozycji. Kolegia ds. wykroczeń za wykroczenia z dekretu o stanie wojennym ukarały ponad 207 tys. osób, w tym karą pozbawienia wolności prawie 4,5 tys. osób. Sądy – głównie wojskowe – skazały ok. 12 tys. osób. Zaocznie wydano sześć wyroków śmierci, m.in. na Zdzisława Najdera – działacza opozycji i szefa Rozgłośni Polskiej Radia Wolna Europa. Po 13 grudnia 1981 r. przeprowadzono też „weryfikację kadr” w różnych instytucjach, czyli de facto czystki polityczne. Do emigracji zmuszono wielu działaczy opozycji oraz ich rodziny. Lata stanu wojennego były po czasach stalinowskich okresem największych i najdrastyczniejszych represji w tzw. Polsce Ludowej.

Ewa Kubasiewicz została skazana na 10 lat więzienia za organizowanie i kierowanie strajkiem w Wyższej Szkole Morskiej w Gdyni oraz rozpowszechnianie ulotki nawołującej do czynnego oporu przeciwko stanowi wojennemu. Był to najwyższy wyrok wydany za zorganizowanie strajku w czasie stanu wojennego
/ Fot. ze zbiorów Ewy Kubasiewicz-Houée

▼ Anna Walentynowicz w okresie stanu wojennego była poddana różnym formom represji: internowaniu, tymczasowemu aresztowi, skazaniu na karę więzienia w zawieszeniu, wyrzuceniu z pracy. W grudniu 1983 r. aresztowano ją w Katowicach za próbę upamiętnienia ofiar pacyfikacji kopalni „Wujek”, za co została osadzona w Zakładzie Karnym w Lublińcu. Fot. Wojtek Laski / East News

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ różnorodność i masowość represji w okresie stanu wojennego,
- ▶ czystki polityczne wobec kadry kierowniczej instytucji i przedsiębiorstw, dziennikarzy i pracowników wyższych uczelni, uznanych przez władzę za osoby niepewne politycznie,
- ▶ zmuszanie do emigracji działaczy opozycji antykomunistycznej (wraz z rodzinami) jako formę represji, polegającą na wykluczeniu i usunięciu z kraju.

Czy wiesz, że...

- ▶ Aby wprowadzić stan wojenny gen. Wojciech Jaruzelski zdecydował o użyciu ogromnych sił i środków. Na ulice wyprowadzono 70 tys. żołnierzy, 30 tys. milicjantów i kilkanaście tys. funkcjonariuszy SB. Naprzeciw bezbronnym cywili stanęło blisko 1,4 tys. czołgów i prawie 2 tys. transporterów opancerzonych.
- ▶ Represje stanu wojennego były szczególnie dotkliwe w pierwszych tygodniach po 13 grudnia 1981 r., gdy ważyło się jeszcze powodzenie operacji. Pomimo drakońskich sankcji prawnych (za zorganizowanie strajku w zakładzie zmilitaryzowanym groziła nawet kara śmierci!) sądy wojskowe nie nałożyły najwyższych wyroków na działaczy opozycji.
- ▶ Poza sądami wojskowymi sankcje prawne były także stosowane przez kolegia ds. wykroczeń. Do dnia, w którym zniesiono stan wojenny, ukarały one ok. 207 tys. osób, w tym karą aresztu blisko 4,5 tys. Wśród ukaranych znajdowały się osoby, które brały udział w strajku lub innej akcji protestacyjnej.
- ▶ Represjami stanu wojennego były także wszelkie ograniczenia wolności obywatelskich. Nigdy nie poznamy liczby zmarłych w wyniku niedotarcia na czas służb medycznych ze względu na braku łączności telefonicznej. Zakaz przemieszczania się pomiędzy miastami, godzina milicyjna czy późniejsze podsłuchiwanie rozmów telefonicznych i kontrola korespondencji pocztowej były najczęściej stosowanymi formami represji, których doświadczyło całe polskie społeczeństwo.

PACYFIKACJE

Po wprowadzeniu stanu wojennego strajki okupacyjne zorganizowano w ponad 200 zakładach pracy na terenie całego kraju. Według danych MSW w przypadku 40 z nich doszło do pacyfikacji. Największe rozmiary przybrały akcje siłowe w takich zakładach jak: Huta im. Lenina w Krakowie, stocznie w Gdańsku i Szczecinie, Huta Warszawa, Zakłady Mechaniczne Ursus, Wytwórnia Sprzętu Komunikacyjnego w Świdniku, kopalnie „Borynia” w Jastrzębiu-Zdroju oraz „Wujek” i „Staszic” w Katowicach. Wyjątkowo dramatyczny przebieg miały pacyfikacje w kopalniach „Manifest Lipcowy” w Jastrzębiu-Zdroju (15 grudnia 1981 r.) i „Wujek” w Katowicach (16 grudnia 1981 r.), gdzie interweniujący funkcjonariusze plutonu specjalnego ZOMO użyli broni palnej, w wyniku czego w Jastrzębiu-Zdroju rannych zostało 4 górników, natomiast w Katowicach zginęło 9 górników, a 23 zostało rannych. Najdłużej – do 28 grudnia 1981 r. – trwał protest górników kopalni „Piast” w Bieruniu.

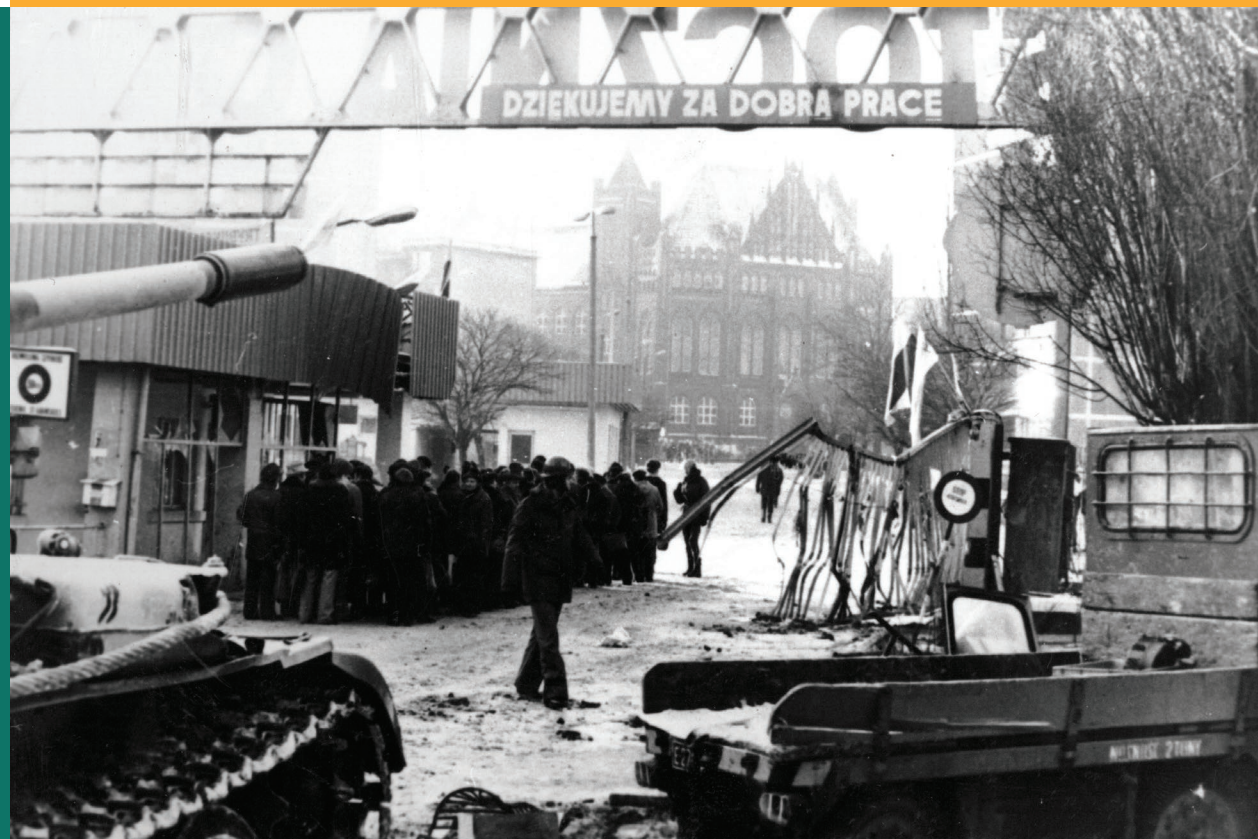

▲ Do pacyfikacji kopalni „Wujek” użyto także czołgów, 16 grudnia 1981 r.
Fot. Marek Janicki / ŚCWIS

▲ Wojsko i milicja w natarciu na strajkującą załogę Huty Katowice, Dąbrowa Górnicza, grudzień 1981 r. / SKPG

Sforsowana w czasie pacyfikacji brama Stoczni Gdańskiej im. Lenina, 16 grudnia 1981 r. / AIPN Gdańsk ►

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ militaryzację zakładów przemysłowych, ogłoszoną w dekreście o stanie wojennym, będącą wprowadzeniem zarządu wojskowego na terenie stoczni, fabryk, hut i kopalń,
- ▶ strajki okupacyjne jako główną formę oporu w momencie wprowadzenia stanu wojennego,
- ▶ przygotowanie władzy do łamania oporu społecznego przy użyciu siły w grudniu 1981 r.,
- ▶ ofiary pacyfikacji zakładów przemysłowych w grudniu 1981 r. (pobicia, rany, zabójstwa).

Czy wiesz, że...

- ▶ Dekret o stanie wojennym wprowadził militaryzację najważniejszych dla gospodarki zakładów pracy, m.in. stoczni i kopalń. W myśl tych przepisów pracownicy byli traktowani jak żołnierze. Strajk lub odmowa wykonania rozkazu równała się karze 25 lat więzienia lub nawet karze śmierci.
- ▶ Najdłuższe strajki w grudniu 1981 r. toczyły się w kopalniach „Ziemowit” w Łędzinach i „Piast” w Bieruniu, gdzie górnicy od samego początku zdecydowali się na prowadzenie protestu pod ziemią. Strajkujący musieli zmagać się z ekstremalnymi warunkami: problemem z dostępem do świeżego powietrza, temperaturą sięgającą ledwie kilku stopni Celsjusza, problemami z oświetleniem i dostępem do wody. Władze nie odważyły się jednak posłać milicji pod ziemię. Zdecydowano się na zmasowaną akcję propagandową, starając się przekonać społeczeństwo, że ponad tysiąc górników jest przetrzymywanych pod ziemią siłą przez garstkę ekstremistów. Aby zakończyć strajk, władze zdecydowały o odcięciu strajkujących od dostaw żywności. Górnicy kopalni „Piast”, wycieńczeni dwoma tygodniami strajku, wyjechali na powierzchnię 28 grudnia 1981 r. Kilka dni później przywódców protestu aresztowano.
- ▶ Wśród strajkujących nie mogło zabraknąć kolebki „Solidarności”, czyli Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Strajk, trwający od 14 grudnia 1981 r., spacyfikowały dwa dni później siły milicyjno-wojskowe. W międzyczasie głównodowodzący akcją blokowania stoczni musieli wycofać stacjonujących tam żołnierzy, gdyż ci nawiązali zbyt przyjazne stosunki ze strajkującymi. W wyniku pacyfikacji, w której, poza funkcjonariuszami ZOMO, użyto czołgów, helikopterów i komandosów, rannych zostało ponad 300 osób.

„SOLIDARNOŚĆ” W PODZIEMIU

Od 13 grudnia 1981 r. tworzone podziemne struktury NSZZ „Solidarność”, organizowano strajki i manifestacje. Powstawały tajne komisje zakładowe, struktury międzyzakładowe i regionalne, zaczęto wydawać prasę. W styczniu 1982 r. utworzono władze krajowe – Ogólnopolski Komitet Oporu, a w kwietniu Tymczasową Komisję Koordynacyjną NSZZ „Solidarność”, która na okres kilku lat stała się krajowym kierownictwem związku. Rozwijały się również inne struktury opozycyjne, m.in. Niezależne Zrzeszenie Studentów. W czerwcu 1982 r. powstała Solidarność Walcząca. Oprócz prasy oraz innych wydawnictw podziemnych pojawiło się także podziemne radio. Działo ono głównie pod szyldem „Solidarności”, rzadziej Solidarności Walczącej i NZS.

▲ Ulotka opozycyjna nakłaniająca do słuchania niezależnego Radia „Solidarność” / AIPN Warszawa

▼ Kontrmanifestacja zorganizowana przez podziemną „Solidarność” w Gdańsku, 1 maja 1982 r. Fot. Leszek Jerzy Pękalski / PAP

▼ Podziemna drukarnia. Drukarze podczas pracy. Podziemne gazetki nazywano potocznie „bibułą” / ŚCWIS

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ szybkie odtworzenie struktur „Solidarności” w podziemiu w oparciu o pozostałych na wolności członków (tzw. II garnitur) i powstanie Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność”;
- ▶ różnorodność organizacyjną podziemia – struktury Konfederacji Polski Niepodległej, Niezależnego Zrzeszenia Studentów, Solidarności Walczącej;
- ▶ funkcjonowanie niezależnego obiegu informacji i szerokie spektrum działań, podejmowanych w ramach tzw. kultury niezależnej;
- ▶ rolę Kościoła katolickiego, jedynej struktury pozostającej poza kontrolą władz partyjnych, w działaniach na rzecz internowanych działaczy i ich rodzin oraz wspieraniu opozycyjnych inicjatyw.

Czy wiesz, że...

- ▶ W czerwcu 1982 r. we Wrocławiu grupa osób niezgadających się z metodami i strategią działania podziemnych struktur NSZZ „Solidarność” powołała Solidarność Walczącą. Na jej czele stanął Kornel Morawiecki. Solidarność Walcząca była jedną z najbardziej aktywnych i najmniej zinfiltrowanych przez Służbę Bezpieczeństwa organizacji opozycyjnych w kraju. Od czerwca 1982 r. aż do 1989 r. Solidarność Walcząca emitowała raz w tygodniu (głównie na terenie Wrocławia) audycję swojego podziemnego radia, które pomimo wielu prób Służby Bezpieczeństwa nigdy nie zostało wykryte przez milicję.
- ▶ Mimo represji i rekwizycji sprzętu poligraficznego (powielaczy, drukarek) przez funkcjonariuszy milicji i Służby Bezpieczeństwa nakład podziemnej prasy, który ukazał się poza zasięgiem cenzury, był imponujący. Tylko w 1982 r. opozycjoniści wydali blisko tysiąc różnych tytułów prasowych. Kwitły także podziemne wydawnictwa książek. W 1983 r. wprowadzono na podziemny „rynek” ponad sześćset publikacji, których nie można było kupić oficjalnie. W ten sposób wydawano m.in. poezję Czesława Miłosza czy prozę Marka Nowakowskiego.
- ▶ Stworzenie przez polską opozycję Radia „Solidarność” było ewenementem w całym bloku wschodnim. Do nadania audycji potrzebna była kasetka magnetofonowa z przygotowanym wcześniej nagraniem oraz prosty nadajnik radiowy. Wśród tysięcy działaczy opozycji znajdowały się osoby, które potrafiły go zmontować z dostępnych na rynku materiałów. Nadajnik stawiano na dachach wieżowców lub przytwierdzano do... baloników.

ZOMO – BIJĄCE SERCE PARTII

Symbolem brutalności władzy w okresie stanu wojennego stały się działania Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej (ZOMO). Była to formacja milicyjna przeznaczona do tłumienia demonstracji ulicznych i strajków. Funkcjonariusze ZOMO używali pałek, gazów łzawiących, petard, armatek wodnych, a w niektórych przypadkach również broni palnej.

▼ *Starcia z ZOMO na ul. Szerokiej w Gdańsku, 1981–1983,
Fot. Stanisław Składanowski / AIPN Warszawa*

◀ *Niezależna manifestacja na Starym Mieście w Warszawie. ZOMO rozpędza demonstrację przy pomocy armatek wodnych, 3 maja 1982 r. Fot. Tomasz Tomaszewski / Ośrodek KARTA*

▼ *Akcje ulotkowe i malowanie napisów na murach były w stanie wojennym nieodłączną częścią działań opozycji. Kraków, 1982–1983 r. / Ośrodek KARTA*

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ bezpośrednie (rozpędzanie demonstracji, pacyfikowanie strajków i likwidowanie wszelkich przejawów oporu) i pośrednie (podtrzymywanie społecznego strachu i poczucia zagrożenia) zadania formacji,
- ▶ upolitycznienie ZOMO, system szkolenia i indoktrynacji funkcjonariuszy oraz przywileje i korzyści płynące ze służby w tej formacji,
- ▶ udział ZOMO w śmierci górników KWK „Wujek” oraz uczestników manifestacji okresu stanu wojennego.

Czy wiesz, że...

- ▶ W latach osiemdziesiątych ZOMO liczyło ok. 13 tys. funkcjonariuszy.
- ▶ Oddziały ZOMO rekrutowały się głównie z poborowych, którzy w ten sposób mogli odpracować obowiązkową służbę wojskową, co było atrakcyjną ofertą dla wielu młodych mężczyzn. Jednostki ZOMO miały swoje bazy głównie w największych miastach, podczas gdy jednostki wojskowe stacjonowały również na peryferiach kraju. W trakcie służby w ZOMO nie było także długotrwałych wyjazdów na wyczerpujące ćwiczenia na poligonach, a po jej zakończeniu rekruci mieli ułatwioną ścieżkę milicyjnej kariery.
- ▶ Pod koniec lat siedemdziesiątych XX w. ZOMO stało się jedną z najlepiej wyszkolonych i wyposażonych jednostek milicji w krajach komunistycznych. Dla podobnych służb z innych państw bloku socjalistycznego organizowano nawet pokazowe ćwiczenia: w 1980 r. dla Bułgarów, a w 1986 r. dla Kubańczyków.
- ▶ ZOMO bardzo szybko stało się powszechnie znienawidzone. Skrót nazwy formacji rozwijano szyderczo jako: „Zwłaszcza Oni Mogą Obić”, a także określano jako „bijące serce partii”. Funkcjonariusze tej formacji wykazywali się szczególną brutalnością i okrucieństwem, pacyfikując manifestantów i strajkujących, wśród których nierzadko były kobiety. Funkcjonariuszom ZOMO przypisuje się śmierć kilkudziesięciu osób – skatowanych na śmierć lub zastrzelonych z broni palnej.

REAKCJE ŚWIATA NA WPROWADZENIE STANU WOJENNEGO

23 grudnia 1981 r. Stany Zjednoczone nałożyły sankcje ekonomiczne na PRL. Ostro zareagowały m.in. władze Szwecji. Rządy Francji i RFN wykazały się powściągliwością wobec potępienia polskich komunistów. Kontrastowało to z postawą tamtejszych społeczeństw. Dziesiątki tysięcy ludzi wyszły na ulice Paryża, Londynu oraz innych europejskich miast, by zmanifestować swoje poparcie dla represjonowanych członków „Solidarności”. Zaczęto organizować zbiórki i akcje charytatywne, wysyłając do Polski artykuły pierwszej potrzeby. Podobne reakcje dało się dostrzec także na innych kontynentach, a papież Jan Paweł II w swoim nauczaniu na placu św. Piotra podkreślił solidarność całego świata z narodem polskim oraz zaakcentował niezbywalne prawa człowieka i prawa narodu.

Manifestacja CFDT ►
(Chrześcijańska Konfederacja
Francuskich Pracowników) wspierająca
Solidarność. Paryż, 13 grudnia 1981 r.
Fot. Seren Francois / CFDT

▲ Marsz „Solidarności z Solidarnością” zorganizowany w Limie
w Peru, 28 grudnia 1981 r. Fot. Jacek Bogucki / Ośrodek KARTA

▲ Demonstracja w Canberze w Australii, grudzień 1981 r. / PASO

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

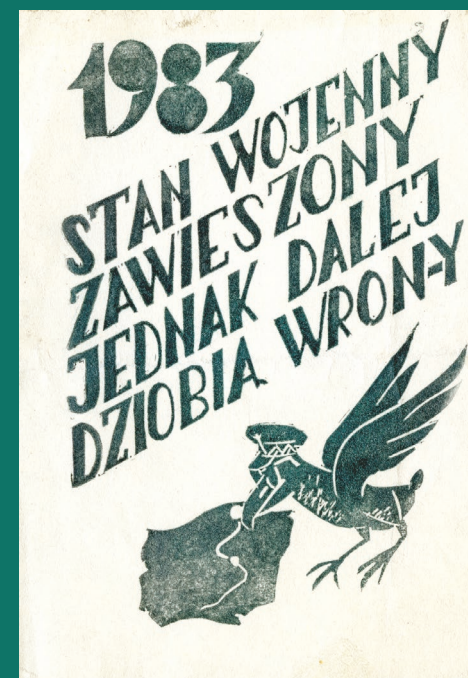
- ▶ zainteresowanie całego świata wydarzeniami w Polsce w grudniu 1981 r.,
- ▶ zdecydowanie negatywną postawę USA, Wielkiej Brytanii, Szwecji i Norwegii wobec wprowadzenia stanu wojennego w Polsce,
- ▶ koordynowanie przez Moskwę poparcia politycznego i ekonomicznego dla WRON i gen. Jaruzelskiego w krajach socjalistycznych na całym świecie,
- ▶ poparcie udzielone prześladowanej „Solidarności” przez centrale największych związków zawodowych na świecie,
- ▶ protesty przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego i manifestacje poparcia dla „Solidarności” organizowane w państwach demokratycznych Europy Zachodniej (często wbrew swoim rządom – jak w przypadku RFN i Francji),
- ▶ krzepiące słowa wsparcia płynące z ust papieża Jana Pawła II.

Czy wiesz, że...

- ▶ Nie wszyscy liderzy państw zachodnich potępili od razu wprowadzenie stanu wojennego. Helmut Schmidt, kanclerz RFN, na wspólnej konferencji z Erichem Honeckerem, przywódcą NRD, powiedział, że stan wojenny był koniecznością. Claude Cheysson, francuski minister spraw zagranicznych, w trakcie konferencji prasowej na pytanie, czy rząd francuski powinien w tej sprawie cokolwiek zrobić, odpowiedział: *Absolutnie nie, oczywiście nic nie zrobimy.* Słowa te wywołały oburzenie większości francuskiej opinii publicznej.
- ▶ Protesty przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce odbyły się w wielu miejscach na świecie. Poza Stanami Zjednoczonymi, Francją czy Anglią manifestacja odbyła się także w Limie, stolicy Peru, gdzie pod ambasadą PRL zgromadziło się ponad 10 tys. osób.
- ▶ We Francji manifestację zorganizowało pięć wielkich central związkowych. Na ulicach Paryża w demonstracjach i wiecach uczestniczyło ponad 100 tys. osób, a w całej Francji ponad milion ludzi.
- ▶ Państwa demokratyczne przyjęły wielu emigrantów z Polski, represjonowanych w stanie wojennym, udzielając im azylu politycznego. W ten sposób działacze pierwszej „Solidarności” wyjeżdżali m.in. do Szwecji, Francji, Anglii, Stanów Zjednoczonych czy Australii.

ZNIESIENIE STANU WOJENNEGO

31 grudnia 1982 r. stan wojenny został zawieszony, a z dniem 22 lipca 1983 r. – po drugiej pielgrzymce Jana Pawła II do kraju – formalnie zniesiony. Jednak wiele jego regulacji – zwłaszcza tych służących zwalczaniu opozycji – obowiązywało również w kolejnych latach. Nic zatem dziwnego, że część opozycjonistów mianem stanu wojennego określa okres do 1989 r.

◀ Ulotka opozycyjna, 1983 r. / Archiwum Ośrodka Pamięć i Przyszłość

▲ Represje trwały mimo zniesienia stanu wojennego. Działacze opozycji stawali się ofiarami m.in. pobic i skrytobójstw. W dniu 19 października 1984 r. funkcjonariusze Służby Bezpieczeństwa zamordowali kapelana warszawskiej „Solidarności” ks. Jerzego Popiełuszkę. Pogrzeb ks. Jerzego Popiełuszki, Warszawa, 3 listopada 1984 r. Fot. Bogdan Kułakowski / ŚCWIS

▼ Spotkanie z Ojcem Świętym Janem Pawłem II w trakcie drugiej pielgrzymki do Polski, Kraków, 23 czerwca 1983 r. Fot. Bogdan Łopieński / Ośrodek KARTA

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

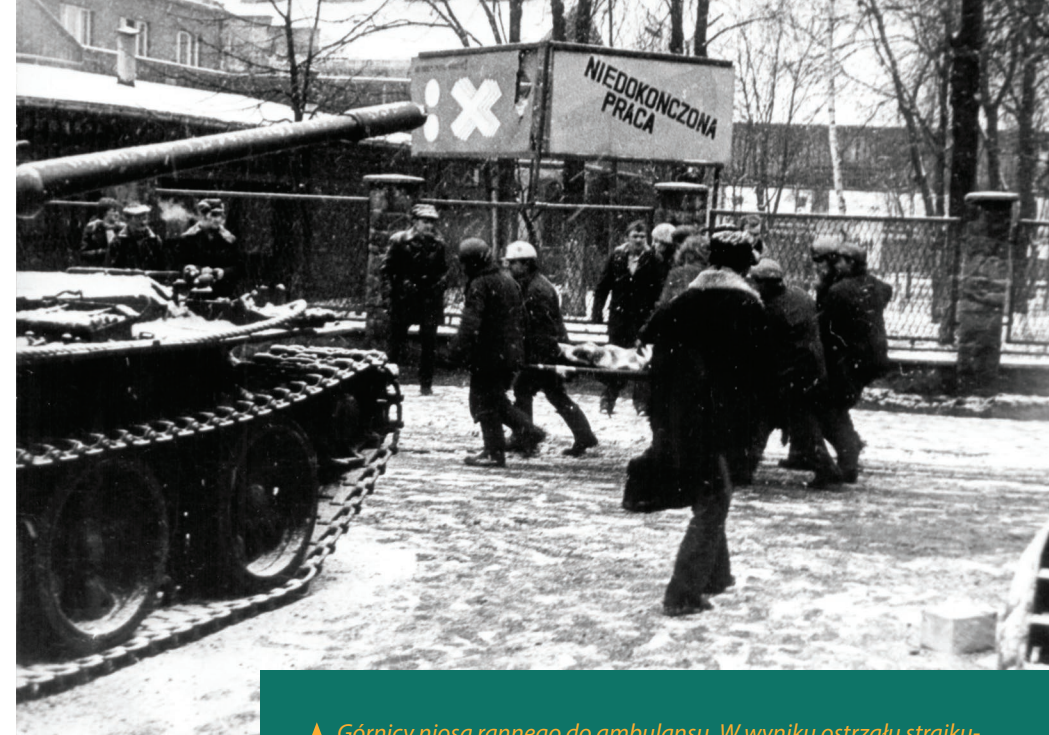
- ▶ zniesienie stanu wojennego przy jednoczesnym zachowaniu przepisów stojących w sprzeczności z prawami człowieka,
- ▶ propagandowy charakter zniesienia stanu wojennego, który miał wpłynąć na złagodzenie restrykcji ekonomicznych nałożonych na Polskę przez rządy państw demokratycznych,
- ▶ kontynuowanie represji wobec opozycji (np. śmierć ks. Jerzego Popiełuszki).

Czy wiesz, że...

- ▶ 18 grudnia 1982 r. Sejm przyjął ustawę *O szczególnej regulacji prawnej w okresie zawieszenia stanu wojennego*, która utrzymywała niektóre ograniczenia praw obywatelskich, jakie weszły w życie na mocy dekretu o wprowadzeniu stanu wojennego. W dalszym ciągu za udział w strajkach groziła utrata pracy lub usunięcie z uczelni, a samochody, które posłużyły do działalności antypaństwowej (np. przewożenie ulotek), mogły zostać zarekwirowane. Powszechne stało się zatrzymywanie na 48 godzin w trybie administracyjnym (tzn. bez posiadania dowodów przestępstwa) opozycjonistów, stosowane prewencyjnie, np. przed planowanymi manifestacjami.
- ▶ 20 lipca 1983 r. Rada Państwa, na wniosek Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego, podjęła uchwałę o zniesieniu stanu wojennego z dniem 22 lipca tego roku. W tym samym dniu wydano amnestię dla wszystkich więźniów politycznych. Data zniesienia rygorów stanu wojennego została wybrana nieprzypadkowo. 22 lipca 1944 r. uchwalono manifest PKWN. Rocznice tego wydarzenia były w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej najważniejszym świętem państwowym.

OFIARY STANU WOJENNEGO

Nie sposób sporządzić dokładnego bilansu ofiar śmiertelnych stanu wojennego. Nie wiemy, ile osób zmarło, ponieważ ze względu na brak łączności telefonicznej nie udzielono im na czas pomocy. Do końca lat osiemdziesiątych XX w. w wyniku działań władz życie straciło co najmniej kilkadziesiąt osób. Były to ofiary pacyfikacji zakładów pracy, tłumienia demonstracji, skrytobójczych mordów dokonanych przez tzw. nieznanych sprawców na działaczach opozycji i osobach ją wspierających (m.in. Piotrze Bartoszcze, ks. Jerzym Popiełuszcze), a także brutalności wynikającej z poczucia bezkarności funkcjonariuszy resortu spraw wewnętrznych. Najmłodszą ofiarą śmiertelną stanu wojennego był warszawski licealista, 17-letni Emil Barchański. Podobnych ofiar było jednak więcej, m.in. Grzegorz Przemyski, Marcin Antonowicz, Wojciech Cielecki i Grzegorz Luks – wszyscy mieli zaledwie 19 lat.

▲ Górnicy niosą rannego do ambulansu. W wyniku ostrzału strajkujących robotników z kopalni „Wujek” przez pluton specjalny ZOMO zginęło 9 górników, a 23 zostało rannych / ŚCWIS

◀ Pamiątkowy linoryt poświęcony ofiarom stanu wojennego. Ośrodek Odosobnienia dla Internowanych, Nysa, 1982 r. / Domena publiczna

▼ Grupa mężczyzn niosących śmiertelnie rannego Michała Adamowicza, ofiarę pacyfikacji manifestacji z 31 sierpnia 1982 r. w Lubinie, Fot. Krzysztof Raczkowiak / AIPN Łódź

▲ Pogrzeb Grzegorza Przemyka, maturzysty pobitego śmiertelnie w jednym z komisariatów MO w Warszawie, stał się wielką manifestacją przeciwko brutalności milicji, Warszawa, 19 maja 1983 r. Fot. Erazm Ciołek / AIPN Warszawa

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ brak możliwości dokładnego określenia liczby ofiar stanu wojennego,
- ▶ ofiary pierwszych dni wprowadzenia stanu wojennego, które zginęły w wyniku pacyfikacji KWK „Wujek” w Katowicach,
- ▶ posługiwanie się metodami kryminalnymi w usuwaniu przeciwników politycznych – porwaniami, morderstwami, pobiciami oraz na systemowe ukrywanie sprawców tych przestępstw przez struktury administracyjne PRL,
- ▶ niedostateczne po 1989 r. rozliczenie funkcjonariuszy państwa komunistycznego.

Czy wiesz, że...

- ▶ Niektórych ofiar stanu wojennego można by uniknąć, gdyby nie systemowa bezkarność funkcjonariuszy milicji i Służby Bezpieczeństwa. Jednym z przykładów okrucieństwa milicjantów jest zabójstwo Grzegorza Przemka, który w maju 1983 r. został przywieziony na komisariat z powodu braku dowodu osobistego. Grzegorz Przymek był bity przez milicjantów tak długo, aż nie mógł wyjść o własnych siłach z komisariatu. Dwa dni później zmarł. Lekarze stwierdzili, że jego narządy wewnętrzne wyglądały jak u człowieka, po którym przejechał samochód ciężarowy. Władze użyły całego aparatu propagandowego, by chronić sprawców tej zbrodni. Winę próbowano zrzucić na sanitariuszy, którzy udzielali Przemkowi pomocy. W lipcu 1984 r. sąd uwolnił od zarzutu pobicia ze skutkiem śmiertelnym dwóch milicjantów. Generał Czesław Kiszczak miał pisać: *Ma być tylko jedna wersja śledztwa – sanitariusze*. Po wymuszonych w śledztwie nieprawdziwych zeznaniach, sanitariuszy skazano na kary 2 i 2,5 roku więzienia.
- ▶ Za najmłodszą ofiarę stanu wojennego uznawany jest Emil Barchański, 17-letni licealista z Warszawy, który 10 lutego 1982 r. wraz z kolegami oblał czerwoną i białą farbą, a następnie podpalił pomnik Feliksa Dzierżyńskiego. W wyniku wypadku jednego z uczestników zdarzenia cała grupa została aresztowana. W czasie przesłuchań Emil był bity i torturowany. Sąd dla nieletnich skazał go na 2 lata więzienia w zawieszeniu, mógł więc – warunkowo – wrócić na wolność. W czasie kolejnej rozprawy sądowej zeznał, że podczas przesłuchania był zmuszany biciem do składania fałszywych zeznań. Stwierdził też, że jest gotowy na kolejnej rozprawie rozpoznać sprawców. Nigdy do tego nie doszło, gdyż 3 czerwca zaginął, a dwa dni później jego zwłoki wyłowiono z Wisły. Pomimo wielu śledztw sprawy nigdy nie zostali wykryci.

UPAMIĘTNIE NIE

Wprowadzenie stanu wojennego upamiętniano początkowo podczas specjalnie organizowanych miesięcznic. W późniejszych latach obchodzono rocznice tego wydarzenia. Ważną rolę odegrała kultura niezależna – znaczki poczty podziemnej, utwory muzyczne, poezja. Dla mieszkańców Górnego Śląska symbolem represji komunistycznych stał się drewniany krzyż przy kopalni „Wujek”, który znajdował się pod stałą obserwacją Służby Bezpieczeństwa. Osoby, które pod niego przychodziły, aby złożyć hołd zamordowanym górnikom, były narażone na represje ze strony władz. W późniejszym czasie upamiętniano te tragiczne wydarzenia także w innych miastach, ale to wysoki na 33 metry krzyż, który 15 grudnia 1991 r. postawiono przy kopalni „Wujek”, stał się symbolem pamięci ofiar stanu wojennego. W 2002 r. Sejm ogłosił 13 grudnia Dniem Pamięci Ofiar Stanu Wojennego.

▼ Wizerunki zabitych: znaczki poczty podziemnej z podobiznami górników zamordowanych podczas pacyfikacji kopalni „Wujek” / ŚCWIS

▲ Manifestacja w związku z szóstą rocznicą wprowadzenia stanu wojennego, Gdańsk, 13 grudnia 1987 r. Archiwum FMW / KARTA

▲ Osoby składające wieńce pod pomnikiem poległych górników kopalni „Wujek”. Zdjęcie operacyjne SB / AIPN Katowice

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ obchody rocznic wprowadzenia stanu wojennego, zapoczątkowane już w 1982 r., mobilizujące społeczeństwo do walki o swoje prawa podczas manifestacji,
- ▶ specjalną rolę symbolu pamięci, jaką odgrywał kiedyś i odgrywa dziś krzyż upamiętniający masakrę górników KWK „Wujek” w dniu 16 grudnia 1981 r.

Czy wiesz, że...

- ▶ W upamiętnianie ważnych dla „Solidarności” rocznic włączali się internowani działacze przebywający w ośrodkach odosobnienia, śpiewając pieśni patriotyczne czy tworząc specjalne znaczki obozowej poczty podziemnej.
- ▶ Tragedię w kopalni „Wujek” upamiętniono jeszcze tego samego dnia. Przed wyłomem dokonany przez czołg górniczy ustawili drewniany krzyż. Miejsce to stało się „solą w oku” dla władz. Osobom gromadzącym się przy krzyżu robiono zdjęcia, wzywano je na komendy, internowano. Zmieniono nawet trasę autobusu miejskiego, który do tej pory przejeżdżał trasą obok krzyża. W trakcie rocznic i miesięcznic milicja rozganiała gromadzące się w tym miejscu tłumy. Władze państwowe za wszelką cenę starały się nie dopuścić, aby teren, na którym stanął krzyż, stał się dla opozycji kolejnym pątniczym miejscem. W 1988 r. w Katowicach próbowano zarejestrować stowarzyszenie pod nazwą Społeczny Komitet Budowy Pomnika Górników, którzy zginęli na KWK „Wujek” 16 grudnia 1981 r. Decyzja władz była odmowna. Komitet udało się zarejestrować w roku następnym, po wyborach czerwcowych. Rozpoczęto zbiórkę pieniędzy na ufundowanie pomnika ku czci poległych górników, sprzedając cegielki, m.in. w postaci znaczków i pocztówek. Budowę pomnika, według projektu Aliny Borowczak-Grzybowskiej i Andrzeja Grzybowskiego, rozpoczęto 23 czerwca 1991 r., a oddanie nastąpiło 15 grudnia 1991 r., w przeddzień 10. rocznicy pacyfikacji. U szczytu monumentu, wysokiego na 33 metry, znajduje się stary drewniany krzyż, pod którym niegdyś co roku składano kwiaty i znicze.
- ▶ W 1990 r. górnicy z kopalni „Wujek” założyli Społeczny Komitet Realizacji Filmu Fabularnego o Tragedii w Kopalni „Wujek” w Katowicach. Dzięki dobrowolnym składkom społecznym udało się nakręcić film *Śmierć jak kromka chleba* w reżyserii Kazimierza Kutza.
- ▶ Zbrodnia w Lubinie, gdzie 31 sierpnia 1982 r. funkcjonariusze Milicji Obywatelskiej zastrzelili trzech manifestantów, a kilkadziesiąt osób ranili (zob. fotografia na s. 39), została upamiętniona w 10. rocznicę wydarzeń. Pomnik Pamięci Ofiar Lubina '82 składa się z jedenastu głazów, w które wpisane są litery tworzące słowo „Solidarność”.

„ZAPAL ŚWIATŁO WOLNOŚCI”

Popularną formą wyrażenia swojej solidarności z represjonowanymi działaczami opozycji i ich rodzinami stało się zapalanie świeczek w oknach mieszkań. Zwyczaj ten został zapoczątkowany w pierwszych dniach stanu wojennego, m.in. przez papieża Jana Pawła II, który w ten sposób wyraził swoje poparcie dla cierpiących rodaków w wigilię 1981 r. Do podobnych gestów namawiał również Amerykanów ówczesny prezydent Stanów Zjednoczonych Ronald Reagan: *Niech płomień milionów świec w amerykańskich domach będzie świadectwem, że światła wolności nie uda się zgasić.* Od kilku lat do tych słów odwołuje się Instytut Pamięi Narodowej w ramach akcji „Zapal Światło Wolności”.

▲ Bieg 9 górników – coroczna akcja Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności, która jest jedną z form upamiętniania represji stanu wojennego, Katowice, 16 grudnia 2017 r. Fot. Olgierd Górny / ŚCWIS

▼ W 1991 r. w miejscu gdzie strzelał pluton specjalny ZOMO, postawiono 33-metrowy krzyż pamięci Dziewięciu Górników z „Wujka”. Fot. M. Kołton / ŚCWIS

STREFA EDUKACJI

Zwróć uwagę na...

- ▶ akcję społeczną „Zapal światło wolności”, która od Bożego Narodzenia 1981 r. do chwili obecnej jest organizowana każdego roku ku pamięci ofiar stanu wojennego,
- ▶ najważniejsze miejsce związane z pamięcią o stanie wojennym, którym jest Pomnik ku czci górników kopalni „Wujek” poległych 16 grudnia 1981 r. w Katowicach, gdzie każdego roku z udziałem najwyższych władz państwowych odbywają się centralne obchody upamiętniające wprowadzenie stanu wojennego.

Czy wiesz, że...

- ▶ Akcję zapalania świec zapoczątkowali w święta Bożego Narodzenia w grudniu 1981 r. jednocześnie papież Jan Paweł II i prezydent USA Ronald Reagan jako akcję solidarności z prześladowanymi Polakami. W 1981 r. orędzie bożonarodzeniowe prezydenta USA zostało zdominowane przez polską tematykę. Ronald Reagan, zachęcając do zapalania w oknach swoich domów świec na znak pamięci o Polakach i jako symbol wolności, nawiązując do stanu wojennego stwierdził: *Obecnie pojawił się na świecie duch solidarności, którego nie można złamać siłą (...). W fabrykach, na gospodarstwach i w szkołach, w miastach i wsiach na całym świecie my, ludzie Wolnego Świata, stoimy jak jeden mąż z naszymi polskimi braćmi i siostrami. Akcja jest kontynuowana corocznie jako symbol naszej pamięci o ofiarach stanu wojennego.*
- ▶ Społeczny Komitet Pamięci Górników KWK „Wujek” w Katowicach Poległych 16 grudnia 1981 r., w którym działają strajkujący w grudniu 1981 r. górnicy, od 1989 r. prowadził działalność edukacyjną i upamiętniającą Dziewięciu Górników z „Wujka”. Corocznie pod Pomnikiem – Krzyżem Poległych organizowane są uroczyste obchody pacyfikacji kopalni „Wujek”. W 2008 r. działacze Społecznego Komitetu Pamięci doprowadzili do otwarcia Izby Pamięci kopalni „Wujek”, a w 30. rocznicę pacyfikacji powołano Śląskie Centrum Wolności i Solidarności. Instytucja ta przejęła działalność Społecznego Komitetu Pamięci i opiekuje się miejscem pamięci przy kopalni „Wujek”.
- ▶ Odkrywanie zbrodni stanu wojennego oraz upamiętnianie jego ofiar jest jednym z ważniejszych zadań Instytutu Pamięci Narodowej. Prowadzone od wielu lat badania historyków pionu naukowego IPN zaowocowały licznymi publikacjami na ten temat. Wydano zbiory dokumentów, monografie regionalne, publikacje poświęcone różnym aspektom sytuacji społecznej, politycznej, międzynarodowej i ekonomicznej PRL w okresie stanu wojennego, takim jak

internowania, działania aparatu represji, działalność podziemna związków czy opór społeczny. W samym tylko Oddziale Archiwum IPN w Katowicach znajdują się 182 tomy akt w sprawie karnej prowadzonej przeciwko funkcjonariuszom biorącym udział w pacyfikacji KWK „Manifest Lipcowy” 15 grudnia 1981 r. i KWK „Wujek” 16 grudnia 1981 r. Sprawa ta toczyła się przed kilkoma sądami w latach 1982–2007. W 1982 r. została ona umorzona, a w latach 1997 i 2001 sprawcy z plutonu specjalnego ZOMO uniewinnieni. Wyrok skazujący zapadł dopiero w 2007 r. Akta zawierają protokoły przesłuchań oskarżonych i świadków oraz kolejnych rozpraw przed Sądem Wojewódzkim i Okręgowym w Katowicach, ale także fotografie z czasu pacyfikacji, dokumentację sądowo-medyczną, protokoły z oględzin kopalni czy relację Jacka Jaworskiego, autora słynnego *Raportu taterników*. W upowszechnianie wiedzy na temat stanu wojennego włącza się również pion edukacyjny IPN. W Oddziałowych Biurach Edukacji Narodowej opracowywane są wystawy edukacyjne, prezentujące wydarzenia tego okresu zarówno w ujęciu ogólnopolskim, jak i regionalnym (np. „Czas apokalipsy. Stan wojenny 1981–1983”, „586 dni stanu wojennego”, „Stan wojenny w województwie koszalińskim. Internowania – codzienność – manifestacje”, „Wielkopolska w cieniu WRON-y”, „Kobiety internowane. Gołdap 1982”, „Represje stanu wojennego. Województwo białostockie 1981–1983/1989”) oraz przygotowywane materiały edukacyjne, wspomagające nauczycieli w pracy dydaktycznej z młodzieżą (np. teka edukacyjna *Stan wojenny*, wyd. 2003 czy najnowsza teka *Stan wojenny 1981–1983*, wyd. 2021). Oddziałowe Biura Edukacji Narodowej aktywnie angażują się również w upowszechnianie wiedzy na temat wydarzeń stanu wojennego, produkując lub uczestnicząc w produkcji filmów dokumentalnych oraz edukacyjnych, prowadząc szkolenia dla nauczycieli czy biorąc udział w projektach edukacyjnych skierowanych do uczniów (np. projekt Śląskiego Kuratorium Oświaty „Gdy gaśnie pamięć ludzka, dalej mówią kamienie – 13 grudnia 1981 – Pamiętamy!”, organizowany z okazji 40. rocznicy wprowadzenia stanu wojennego). Regularnie prowadzone są kampanie społeczne oraz akcje w mediach społecznościowych, które nawiązują do kultywowania pamięci o ofiarach grudnia 1981 r. (np. „Ofiarom stanu wojennego. Zapal Światło Wolności”).

- ▶ 12 stycznia 2012 r. w procesie autorów stanu wojennego warszawski Sąd Okręgowy, uwzględniając wniosek IPN, wymierzył Czesławowi Kiszczałowi karę 2 lat w zawieszeniu za udział w grupie przestępczej o charakterze zbrojnym pod wodzą Wojciecha Jaruzelskiego. Sąd zgodził się z aktem oskarżenia prokuratora pionu śledczego IPN, że stan wojenny przygotowano i wprowadzono niezgodnie z ówczesną konstytucją, a dokonała tego *grupa przestępcza o charakterze zbrojnym*, złożona z ludzi na najwyższych stanowiskach. Związek ten tworzyli generałowie: Wojciech Jaruzelski, Czesław Kiszczał, Florian Siwicki oraz Tadeusz Tuczapski. 15 czerwca 2015 r. Sąd Apelacyjny rozpoznał apelację obrońcy Kiszczała, uznając ją za bezzasadną, i utrzymał w mocy wyrok skazujący warszawskiego Sądu Okręgowego z 2012 r.

BILANS – STAN WOJENNY W LICZBACH

- ▶ 586 dni – tyle trwał stan wojenny.
- ▶ 70 tys. żołnierzy i 30 tys. milicjantów wyprowadzono na ulice w pierwszych godzinach operacji wprowadzenia stanu wojennego.
- ▶ Około 10 tys. osób internowano w czasie stanu wojennego.
- ▶ 9 górników zginęło w czasie najkrwawszego wydarzenia stanu wojennego – pacyfikacji kopalni „Wujek” w Katowicach.
- ▶ 12 tys. osób skazano z przyczyn politycznych w okresie stanu wojennego.
- ▶ Ponad 207 tys. osób ukarały kolegia ds. wykroczeń z dekretu o stanie wojennym.
- ▶ 17 lat miała najmłodsza ofiara śmiertelna stanu wojennego – licealista Emil Barchański.
- ▶ 320 dni trwał ogłoszony przez aktorów bojkot radia i telewizji.
- ▶ 10 proc. dziennikarzy według oficjalnych danych wyrzucono z pracy, kolejne 10 proc. objęto innymi represjami i szykanami.
- ▶ 8 godzin trwała zazwyczaj tzw. godzina milicyjna (od 22.00 do 6.00), w czasie której nie wolno było przebywać w miejscach publicznych.
- ▶ 75 cm mierzyła „lola”, czyli szturmowa pałka ZOMO.
- ▶ W okresie od wprowadzenia stanu wojennego do końca lat osiemdziesiątych XX w. z powodów politycznych i ekonomicznych kraj opuściło kilkaset tysięcy Polaków.

▲ Manifestacja zorganizowana przez podziemną „Solidarność” w proteście przeciwko stanowi wojennemu. Gdańsk, 1 maja 1982 r. Fot. Leszek Jerzy Pękalski / PAP

KALENDARIUM

1981

- 12 XII** – na posiedzeniu Sztabu Generalnego Wojska Polskiego powstaje Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego z przewodniczącym gen. Wojciechem Jaruzelskim na czele
- 12 XII** – na krótko przed północą – rozpoczęcie operacji „Azalia” – zajęcie przez wojsko obiektów radia i telewizji, blokada łączności telefonicznej
- 12 XII** – na krótko przed północą – rozpoczęcie operacji „Jodła” – internowanie opozycjonistów oraz wybranych członków władz PRL i dygnitarzy PZPR
- 13 XII** – posiedzenie Rady Państwa, zatwierdzenie dekretu o stanie wojennym, datowanego na dzień 12 grudnia
- 13 XII** – godz. 6.00 – Polskie Radio emituje przemówienie gen. Wojciecha Jaruzelskiego, ogłaszającego wprowadzenie stanu wojennego. O godz. 9.00 następuje telewizyjna transmisja przemówienia.
- 14 XII** – strajki w zakładach pracy na terenie całej Polski
- 15 XII** – pacyfikacja strajku w Kopalni Węgla Kamiennego „Manifest Lipcowy” w Jastrzębiu-Zdroju, podczas której w wyniku postrzału zostaje rannych 4 górników
- 16 XII** – pacyfikacja strajku w Kopalni Węgla Kamiennego „Wujek” w Katowicach, podczas której w wyniku postrzału śmierć ponosi 9 górników, a 23 zostaje rannych
- 16–17 XII** – starcia i pacyfikacje w wielu miastach i zakładach w kraju – w Gdańsku ginie jedna osoba zastrzelona przez ZOMO
- 17 XII** – powstanie Prymasowskiego Komitetu Pomocy Osobom Pozbawionym Wolności i Ich Rodzinom
- 18–23 XII** – pierwsze reakcje świata na wprowadzenie stanu wojennego. Prezydent USA Ronald Reagan ogłasza sankcje gospodarcze wobec PRL
- 23 XII** – pacyfikacja strajku w Hucie Katowice
- 28 XII** – zakończenie ostatniego, najdłuższego strajku okupacyjnego przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego, prowadzonego w podziemiach Kopalni Węgla Kamiennego „Piast” w Bieruniu

1982

- 4 I** – wznowienie zajęć w szkołach podstawowych i średnich
- 6 I** – rozwiązanie przez władze Niezależnego Zrzeszenia Studentów
- 10 I** – przywrócenie łączności telefonicznej w miastach, wprowadzenie oficjalnego podsłuchiwania rozmów – tzw. rozmów kontrolowanych

- 25 I** – uchwała Sejmu o *szczególnej regulacji prawnej w okresie stanu wojennego*, zatwierdzająca dekret o stanie wojennym
- 5 II** – rozpoczęcie pierwszych masowych spacerów w Świdniku, organizowanych w porze nadawania *Dziennika Telewizyjnego* o 19.30, jako protestu przeciwko propagandowym kłamstwom w TV. W kolejnych tygodniach spacerzy odbywają się również w wielu innych miastach Polski
- 8 II** – wznowienie zajęć na wyższych uczelniach
- 19 III** – likwidacja Stowarzyszenia Dziennikarzy Polskich i utworzenie Stowarzyszenia Dziennikarzy PRL
- 29 III** – przywrócenie łączności telefonicznej między miastami
- 12 IV** – w Warszawie rozpoczyna emisję podziemne Radio „Solidarność”
- 22 IV** – powstanie podziemnej Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność”
- 1 V** – w niektórych miastach działacze opozycji organizują kontrmanifestacje jednego z najważniejszych komunistycznych świąt – Święta Pracy 1 Maja
- 3 V** – organizacja manifestacji i pochodów trzeciomajowych. Starcia z ZOMO, m.in. w Gdańsku, Warszawie, Szczecinie, Krakowie, Elblągu, Toruniu. Trzy osoby zginęły, wielu manifestantów aresztowano
- 20 VII** – utworzenie Patriotycznego Ruchu Odrodzenia Narodowego
- 21 VII** – zwolnienie z internowania ok. tysiąca osób, w tym wszystkich kobiet
- 31 VIII** – manifestacje w drugą rocznicę podpisania Porozumień Sierpniowych – największe demonstracje w okresie stanu wojennego, które objęły 66 miejscowości w 34 województwach. W starciach ulicznych zginęło 5 osób
- 8 X** – nowa ustawa o związkach zawodowych – delegalizacja NSZZ „Solidarność”
- 9 X** – dalsze sankcje ekonomiczne ze strony USA – Ronald Reagan ogłasza dla Polski zawieszenie klauzuli najwyższego uprzywilejowania w handlu
- 10 XI** – Lech Wałęsa zostaje zwolniony z internowania
- 19 XII** – Rada Państwa uchwała zawieszenie stanu wojennego od dnia 31 grudnia 1982 r.
- 23 XII** – wypuszczenie na wolność ostatnich internowanych

1983

- 14 V** – śmierć Grzegorza Przemyka, pobitego dwa dni wcześniej na komendzie MO w Warszawie
- 19 V** – pogrzeb Grzegorza Przemyka na warszawskich Powązkach, który przerodził się w wielką manifestację
- 16–23 VI** – druga pielgrzymka papieża Jana Pawła II do Polski
- 20 VII** – Rada Państwa uchwała zniesie stanu wojennego z dniem 22 lipca
- 22 VII** – zniesienie stanu wojennego, likwidacja WRON, amnestia dla więźniów politycznych

MODUŁ EDUKACYJNY

Propozycja zadań dla ucznia

1. Posiłkując się planszami wystawy elementarnej, rozwiń skróty oraz wyjaśnij pojęcia:

- ▶ stan wojenny
- ▶ WRON
- ▶ internowanie
- ▶ KC PZPR
- ▶ pacyfikacja
- ▶ strajk okupacyjny
- ▶ ZOMO
- ▶ bibuła
- ▶ Dziewięciu Górników z „Wujka”
- ▶ represje
- ▶ militaryzacja

2. Na podstawie wiedzy uzyskanej podczas lektury wystawy oraz wiadomości z internetu przygotuj relację na temat wprowadzenia stanu wojennego, którą mógłby napisać:

- ▶ dziennikarz oficjalnego środka masowego przekazu, np. dziennika „Trybuna Ludu”
- ▶ dziennikarz z państwa demokratycznego, np. pracownik Radia Wolna Europa

3. Na podstawie informacji umieszczonych na panelach wystawy uzupełnij poniższą tabelę, wpisując odpowiednie wydarzenia lub daty:

13 grudnia 1981 r.	
	Pacyfikacja w kopalni „Manifest Lipcowy” w Jastrzębiu-Zdroju
16 grudnia 1981 r.	
	Zakończenie najdłuższego protestu w kopalni „Piast” w Bieruniu
31 grudnia 1982 r.	
	Formalne zniesienie stanu wojennego w Polsce

4. Wykorzystując wiedzę zdobytą w czasie omawiania wystawy, uporządkuj chronologicznie wydarzenia, gdzie 1 to wydarzenie najwcześniejsze

Zawieszenie stanu wojennego	
Nałożenie przez USA sankcji na PRL	
II pielgrzymka Jana Pawła II do Polski	
Powstanie Solidarności Walczącej	
Aresztowanie Anny Walentynowicz	
Zakończenie strajku w KWK „Piast” w Bieruniu	

5. Wykorzystując wiedzę zdobytą w czasie lektury poszczególnych plansz wystawy oraz analizy umieszczonych na nich fotografii, wpisz do tabeli odpowiedzi na pytania (sugerowany wydruk tabeli w formacie A3)

PLANSZA II	
1. Podaj datę wprowadzenia stanu wojennego w Polsce.	
2. Napisz, od kiedy trwały przygotowania do wprowadzenia stanu wojennego.	
3. Wymień ograniczenia, jakie dotknęły społeczeństwo po wprowadzeniu stanu wojennego.	
PLANSZA III	
Podaj pełną nazwę organu administracyjnego utworzonego wraz z wprowadzeniem stanu wojennego.	
PLANSZA IV	
Scharakteryzuj, czym było internowanie najważniejszych działaczy opozycji i jakie niosło skutki dla oporu społeczeństwa wobec wprowadzenia stanu wojennego.	
PLANSZA V	
Wymień inne formy represji stosowane w czasie stanu wojennego wobec osób uznanych przez władzę za <i>przeciwników państwa i ustroju</i> .	
PLANSZA VI	
Wyjaśnij, na czym polegały pacyfikacje strajkujących zakładów pracy w pierwszych dniach po wprowadzeniu stanu wojennego.	
PLANSZA VII	
1. Opisz działalność opozycji w okresie stanu wojennego.	
2. Wymień nazwy trzech podziemnych organizacji opozycyjnych działających w Polsce w czasie stanu wojennego	

PLANSZA VIII	
1. Wyjaśnij, w jakim celu utworzono Zmilitaryzowane Odwody Milicji Obywatelskiej.	
2. Opisz, w jaki sposób ZOMO walczyło ze strajkującymi.	
PLANSZA IX	
1. Przedstaw, jakie były reakcje rządów państw zachodnich na wprowadzenie w Polsce stanu wojennego.	
2. Opisz, w jaki sposób swoje poparcie dla Polaków w czasie stanu wojennego wyrażały społeczeństwa państw zachodnich.	
PLANSZA X i XI	
Wyjaśnij, dlaczego według części opozycji stan wojenny nie zakończył się wraz z jego formalnym zniesieniem w dniu 22 lipca 1983 r.	
PLANSZA XII	
Opisz, w jaki sposób polskie społeczeństwo dbało o pamięć ofiar stanu wojennego.	
PLANSZA XIII	
Wyjaśnij symbolikę zapalonych świecy w oknach mieszkań.	
PLANSZA XIV	
1. Podaj, ile dni trwał stan wojenny.	
2. Podaj, ile osób zostało internowanych w czasie stanu wojennego.	
3. Wyjaśnij, na czym polegała godzina milicyjna obowiązująca w czasie stanu wojennego.	

6. Odszukaj na wystawie poniższe fotografie i dopasuj do nich właściwy opis:

Spacerniak w Ośrodku dla Internowanych w Białołęce, dzielnicy Warszawy, wraz z osadzonymi działaczami, 1982 r.

Anna Walentynowicz, opozycjonistka PRL, działaczka NSZZ „Solidarność”

Kolumna czołgów jadących w kierunku Huty Katowice w Dąbrowie Górniczej, 13 grudnia 1981 r.

Grupa mężczyzn niosących śmiertelnie rannego Michała Adamowicza, ofiarę pacyfikacji manifestacji w Lubinie, 31 sierpnia 1982 r.

Gen. Wojciech Jaruzelski, ogłaszający w telewizji stan wojenny, 13 grudnia 1981 r.

7. Odszukaj na planszach wystawy poniższe ilustracje, a następnie wykonaj zadania.

1. Wymień źródła historyczne, z jakimi masz do czynienia.
2. Wyjaśnij wymowę źródła nr 1, interpretując jego elementy graficzne.
3. Wyjaśnij znaczenie napisu widocznego na murze w źródle nr 2.
4. Zidentyfikuj osoby, których podobizny umieścili na swoich transparentach mieszkańcy Limy, biorący udział w manifestacji przeciwko stanowi wojennemu w Polsce i poparcia dla „Solidarności”. Wyjaśnij, dlaczego wybrano akurat takie osoby.
5. Na podstawie poniższych źródeł wyjaśnij, z jakimi reakcjami spotkało się wprowadzenie stanu wojennego w Polsce i za granicą w państwach demokratycznych.

1

2

3

8. Na podstawie wiedzy uzyskanej podczas lektury paneli wystawy zdecyduj, czy podane twierdzenia są prawdziwe (P) czy fałszywe (F).

	PYTANIE	P	F
1	Wszyscy Polacy byli zadowoleni z powodu wprowadzenia stanu wojennego w ich kraju.		
2	W czasie stanu wojennego Polacy mogli bez przeszkód i ograniczeń poruszać się po ulicach.		
3	Polskie władze przygotowywały operację wprowadzenia stanu wojennego na długo przed jego ogłoszeniem w nocy z 12 na 13 grudnia 1981 r.		
4	Wraz z wprowadzeniem stanu wojennego zawieszono działalność, a następnie zdelegalizowano niezależne od PZPR organizacje i związki zawodowe.		
5	Rządy Wojskowej Rady Ocalenia Narodowego w czasie stanu wojennego miały charakter demokratyczny.		
6	Internowanie czyli przymusowe przetrzymywanie w ośrodkach odosobnienia m.in. wielu działaczy opozycji, było powszechną formą represji w czasie stanu wojennego.		
7	Miesiące trwania stanu wojennego były po latach stalinowskich okresem największych i najdrastyczniejszych represji w tzw. Polsce Ludowej.		
8	Strajki okupacyjne w zakładach pracy zawsze kończyły się pokojowo, bez użycia broni ze strony interweniujących funkcjonariuszy ZOMO.		
9	Wszyscy Polacy poddali się ograniczeniom, które nałożyło na nich wprowadzenie stanu wojennego.		
10	Symbolem brutalności władzy w czasie stanu wojennego stały się działania ZOMO – Zmotoryzowanych Odwodów Milicji Obywatelskiej, tłumiących strajki i demonstracje społeczeństwa.		
11	Wprowadzenie stanu wojennego w Polsce spotkało się z obojętnością na całym świecie.		
12	Zniesienie stanu wojennego 22 lipca 1983 r. wiązało się z zaprzestaniem stosowania represji wobec Polaków sprzeciwiających się komunistycznej władzy.		
13	Jednym z symbolów wydarzeń stanu wojennego w Polsce jest krzyż ustawiony przed KWK „Wujek” w Katowicach.		

9. Przyporządkuj stanowiska do osób które je piastowały w czasie wprowadzenia stanu wojennego w PRL. Poszczególne osoby mogły zajmować równocześnie więcej niż jedno stanowisko.

1. Przewodniczący Rady Państwa	A. Wojciech Jaruzelski
2. Minister Spraw Wewnętrznych	B. Stanisław Gucwa
3. Minister Obrony Narodowej	C. Czesław Kiszczał
4. Premier	D. Henryk Jabłoński
5. I sekretarz Komitetu Centralnego PZPR	E. Stanisław Kania
6. Marszałek Sejmu	F. Mieczysław Moczar

1.	2.	3.	4.	5.	6.
----	----	----	----	----	----

Które z wymienionych stanowisk miało:

Największy wpływ na politykę państwa (wpisz cyfrę)

Najmniejszy wpływ na politykę państwa (wpisz cyfrę)

10. Wykorzystując grafiki zamieszczone na wystawie elementarnej, zaprojektuj ulotkę nawołującą do oporu wobec władzy w czasie stanu wojennego. Zwróć uwagę na różne formy przekazu: karykaturę, satyrę, wykorzystane hasła i treść.

11. Korzystając z literatury, prasy oraz wiadomości z internetu, przygotuj portfolio na temat wybranej przez siebie osoby, która została internowana w czasie stanu wojennego. Uzasadnij swój wybór.

12. Przygotuj się do przeprowadzenia wywiadu z działaczem opozycji z lat osiemdziesiątych XX w. Wybierz swojego świadka historii, zbierz informacje, ułóż pytania, bądź dociekliwy.

13. Wykorzystując notacje filmowe ze świadkami wydarzeń, zamieszczone na stronie internetowej Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności, wykonaj polecenia.

Na podstawie wysłuchanej relacji świadka historii – Michała Lutego – opisz moment wprowadzenia stanu wojennego

5:52 min.

Na podstawie wysłuchanej relacji świadka historii – Teresy Baranowskiej – w kilku zdaniach opisz moment internowania działaczki KPN-u. Jakie w ówczesnym rozumieniu świadka były przyczyny internowania działaczki?

7:52 min.

Na podstawie wysłuchanej relacji świadka historii – Alicji Ratusznej – wymień co najmniej dwie osoby, które zostały internowane. Wyjaśnij, jakie pełniły wtedy funkcje.

3.19 min.

Przykładowe tematy esejów

1. Znając plany władz odnośnie do stanu wojennego, zaproponuj plan działania dla NSZZ „Solidarność” w przeddzień 13 grudnia 1981 r.

2. Posiłkując się wspomnieniami świadków historii napisz esej na temat: „Pacyfikacja »Wujka« – czarna karta historii Śląska”.

Andrzej
Ostrzyżek,
28:08 min.

Kazimierz
Bodejko,
28:08 min.

ks. Henryk
Bolczyk,
8:29 min.

Stanisław
Płatek,
30:45 min.

Praca z tekstem źródłowym

Tekst źródłowy nr 1

(...) podaje się do publicznej wiadomości, że na czas obowiązywania stanu wojennego w szczególności:

1) zakazane zostało zwoływanie i odbywanie wszelkiego rodzaju zgromadzeń, pochodów i manifestacji, a także organizowanie i przeprowadzanie zbiórek publicznych oraz imprez artystycznych, rozrywkowych i sportowych bez uprzedniego uzyskania zezwolenia właściwego terenowego organu administracji państwowej, z wyjątkiem nabożeństw i obrzędów religijnych odbywających się w obrębie kościołów, kaplic i innych miejsc przeznaczonych wyłącznie do tych celów;

2) zakazane zostało rozpowszechnianie wszelkiego rodzaju wydawnictw, publikacji i informacji każdym sposobem, publiczne wykonywanie utworów artystycznych oraz użytkowanie jakichkolwiek urządzeń poligraficznych bez uprzedniego uzyskania zgody właściwego organu;

3) zawieszono zostało prawo pracowników do organizowania i przeprowadzania wszelkiego rodzaju strajków oraz akcji protestacyjnych;

4) nałożony został na osoby przebywające w miejscach publicznych obowiązek posiadania przy sobie dokumentu stwierdzającego tożsamość, a w stosunku do uczniów szkół mających ukończone lat 13 – legitymacji szkolnej lub tymczasowego dowodu osobistego;

(...)

W czasie obowiązywania stanu wojennego, jeżeli będą tego wymagały interesy ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego, uprawnione organy administracji państwowej mogą również:

1) wprowadzić ograniczenia swobody poruszania się mieszkańców w określonym czasie i miejscach przez wprowadzenie godziny milicyjnej albo zakazu opuszczania lub przybywania do określonych województw, miast i gmin;

2) nałożyć obowiązek uprzedniego uzyskiwania zezwolenia właściwego terenowego organu administracji państwowej na zmianę miejsca pobytu, polegającą na przeniesieniu się do innej miejscowości na czas dłuższy niż 48 godzin oraz obowiązek niezwłocznego zameldowania się w nowym miejscu pobytu;

- 3) zawiesić działalność stowarzyszeń, związków zawodowych, zrzeszeń oraz organizacji społecznych i zawodowych, których działalność stanowi zagrożenie dla interesów bezpieczeństwa państwa, z wyjątkiem kościołów i związków wyznaniowych;
- 4) wprowadzić cenzurę przesyłek pocztowych, korespondencji telekomunikacyjnej oraz kontrolę rozmów telefonicznych;
- 5) zobowiązać posiadaczy radiowych urządzeń nadawczych i nadawczo-odbiorczych do złożenia tych urządzeń do depozytu we wskazanych miejscach;
- 6) zobowiązać posiadaczy broni palnej krótkiej oraz myśliwskiej i sportowej, a także amunicji i materiałów wybuchowych do złożenia ich we wskazanych miejscach;
- 7) zakazać dokonywania zdjęć fotograficznych i filmowych oraz obrazów telewizyjnych określonych obiektów i miejsc albo na określonych obszarach; (...).

Przewodniczący Rady Państwa Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej, Obwieszczenie o wprowadzeniu stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa.

Polecenia do tekstu:

1. Napisz, dlaczego w czasie stanu wojennego władza zakazywała wykonywania zdjęć fotograficznych i filmowych.
2. Wymień skrótowo, jakie były najważniejsze ograniczenia wolności obywatelskich w czasie stanu wojennego.
3. W myśl którego zapisu ograniczono swobodę wypowiedzi w czasie stanu wojennego. Wybór wyjaśnij w kilku zdaniach.

Tekst źródłowy nr 2

Z uwagi na zagrożenie żywotnych interesów państwa i narodu, w celu przeciwdziałania dalszemu upadkowi dyscypliny społecznej oraz stworzenia warunków skutecznej ochrony spokoju, ładu i porządku publicznego, a także zapewnienia ścisłego przestrzegania przepisów prawa i poszanowania zasad współżycia społecznego, na podstawie art. 33 ust. 2 Konstytucji Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. z 1976 r. Nr 7, poz. 36 z późniejszymi zmianami) oraz w związku z art. 1 ust. 2 dekretu z dnia 12 grudnia 1981 r. o stanie wojennym (Dz. U. Nr 29 poz. 154) i art. 237 ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. z 1979 r. Nr 18, poz. 111) Rada Państwa uchwała, co następuje:

§ 1. Z dniem 13 grudnia 1981 r. wprowadza się stan wojenny ze względu na bezpieczeństwo państwa na całym terytorium Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej.

§ 2. W czasie obowiązywania stanu wojennego stosuje się obowiązujące w czasie wojny przepisy ustawy z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (Dz. U. z 1979 r. Nr 18, poz. 111):

- 1) w zakresie służby wojskowej - przepisy art. 110–1171
- 2) w zakresie służby w obronie cywilnej – przepis art. 148 pkt 2 w odniesieniu do oddziałów i służb wchodzących w skład formacji obrony cywilnej, określonych przez Szefa Obrony Cywilnej Kraju, oraz przepis art. 157;
- 3) w zakresie służby w jednostkach zmilitaryzowanych – przepisy art. 183 oraz art. 186–198;
- 4) w zakresie świadczeń na rzecz obrony – przepisy art 203–213;
- 5) w zakresie odpowiedzialności karnej – odpowiednie przepisy działu IX rozdziału 1.

§ 3. Uchwała wchodzi w życie z dniem powzięcia.

Przewodniczący Rady Państwa: H. Jabłoński

Uchwała Rady Państwa z dnia 12 grudnia 1981 r. w sprawie wprowadzenia stanu wojennego ze względu na bezpieczeństwo państwa, Dz.U. z 1981 r. Nr 29, poz. 155.

Polecenia do tekstu:

1. Dokument powołuje się m.in. na akt prawny, który określał zasady obowiązujące podczas wszelkich stanów wojennych. Podaj nazwę tego dokumentu oraz napisz, ile dni upłynęło od jego podjęcia do uchwalenia powyższego dokumentu.
2. Wyjaśnij, w jaki sposób sformułowano przyczynę i cel wprowadzenia stanu wojennego.
3. Ile czasu Rada Państwa dała obywatelom na zapoznanie się z uchwałą? Kiedy miała wejść w życie? Na jakich obszarach miał obowiązywać stan wojenny?

Tekst źródłowy nr 3

Późnym wieczorem 12 XII [1981 r.] wróciłam z Warszawy z posiedzenia „Patronatu”. W pociągu opowiadałam podróżnym z przedziału o śmierci mojego syna, spowodowanej przed kilku laty przez milicjantów, a także o innych bestialskich mordach milicyjnych.

Ledwo zdążyłam się rozebrać, gdy rozległ się dzwonek [u drzwi]. Uchyliłam je, zobaczyłam kobietę, prosiła, by ją wpuścić. Myślałam, że może do telefonu, często tak bywało, bo w całej klatce tylko ja miałam telefon. Cofnęłam się, by weszła, a wtedy wpadli tamci – dwóch cywilnych, jeden mundurowy.

(...) Jeden pozorował rewizję, drugi chwycił mnie z tyłu za włosy, zaczął wykręcać ręce, przygiął do ziemi. Przestraszona zaczęłam krzyczeć. Obudzeni tym córka i zięć wpadli do pokoju, więc ubek mnie puścił. Po chwili oświadczył, że muszę iść z nimi na rozmowę do prokuratora. Pomyślałam, że może ma to związek z moimi opowieściami w pociągu, bo jeden z mężczyzn wydał mi się wówczas podejrzany.

(...) W mieszkaniu po naszym wyjściu został jeszcze jeden mundurowy, który – jak się później dowiedziałam – nie kryjąc się, bez żenady, wymontował z mojego telefonu „pluskwę”.

Przywieźli mnie na Łutomierską. Najpierw do pomieszczenia przypominającego świetlicę – było tam już wielu mężczyzn, także znajomych: Witek Sułkowski, Włodek Gromiec i inni. Stamtąd zabrali mnie na „dołek”. Wkrótce w celi znalazły się także Mańka Dmochowska, Janka Szczęsna, Inka Dunin.

Po jakimś czasie przewieziono nas do więzienia męskiego w Łęczycy, skąd – po dwóch dobach – do więzienia kobiecego w Olszynie Grochowskiej.

Dopiero w Gołdapi, po miesiącu pobytu, poznałam uzasadnienie swojego internowania: ponieważ „zamierza podjąć działania bezpośrednio godzące w porządek prawny i zasady ustrojowe PRL”.

Relacja Zenobii Łukasiewicz, [w:] Dekret na czarownice, czyli historia prawdziwa prozą i wierszem o łódzkich ekstremistkach, które nie poddały się WRON-ie, red. Z. Gromiec, Łódź 2001, s. 51–52.

Zenobia Łukasiewicz – od 1978 r. (po śmierci 22-letniego syna, który zmarł w wyniku brutalnych działań milicji) związana z KSS „KOR”, uczestniczka w wielu procesach sądowych działaczy opozycyjnych, dwukrotnie zatrzymywana przez SB. Przed stanem wojennym uczestniczyła w pracach Komitetu Pomocy Uwięzionym i Ich Rodzinom „Patronat”. Internowana 13 grudnia 1981 r., zwolniona 22 lipca 1982 r.

Polecenia do tekstu:

1. Opisz okoliczności, w jakich doszło do internowania Zenobii Łukasiewicz.
2. Wymień miejsca, w których kolejno przebywała.
3. Wyjaśnij, za co została internowana, a następnie – posiłkując się jej biogramem – oceń, czy stawiane jej zarzuty były adekwatne do działalności, którą prowadziła.

Tekst źródłowy nr 4

No i nadszedł ten dzień, jak się później okazało, tragiczny. Z samego rana przyszli do nas wojskowi oficerowie. (...) Zakomunikowali nam, że jeżeli w ciągu godziny nie zakończymy strajku, to nastąpi atak. Myśmy im odpowiedzieli, że jeżeli do akcji przystąpi wojsko, to opuścimy kopalnię, jeżeli milicja, to będziemy stawiać opór.

Zaraz potem powiedziałem górnikom, że jeżeli wejdzie wojsko, to stawiamy bierny opór, nie będziemy agresywni. Jeżeli milicja, to każdy sam zdecyduje, czy da się spałować, czy nie

Około godziny 10.00 ZOMO przystąpiło do akcji. Rozpoczęto ją od usunięcia ludzi spod ogrodzenia kopalni. Użyto do tego gazów łzawiących i polewaczki. Następnie zabrano się za nas. W naszym kierunku zaczęto strzelać granatami z gazem łzawiącym, łać wodę. Pojawiły się helikoptery, z których również zrzucano pojemniki z gazem. Nastąpił pierwszy włom na teren kopalni. Poprzez dziurę w murze wjechał wóz pancerny. Za nim weszły dwa oddziały ZOMO w pełnym rynsztunku: kaski z przyłbicami, długie pały, tarcze. (...) Milicjanci zaczęli do nas strzelać z odległości 20 m granatami z gazem. Jeden z nich ugodził górnika w głowę. To zdarzenie wywołało większą złość w ludziach. (...) Tam gdzie przebywałem, każdy z nas był uzbrojony w jakiś pręt czy kawał łańcucha. W walce używaliśmy przede wszystkim nakrętek, cegieł, elementów palenisk z kotłowni. To wszystko fruwało tam i z powrotem. My rzucaliśmy w ZOMO, oni w nas tym samym. (...)

Ta walka na dystans trwała przez jakiś czas. Milicjanci obrzucali nas granatami z gazem, petardami. Słychać było strzały pojedyncze i seryjne. Cały czas odbieraliśmy je jako działania mające nas zastraszyć. Byliśmy przekonani, że strzelają ślepyimi nabojami. (...)

W pewnym momencie (...) dostrzegłem leżącego górnika. Podbiegłem do niego, żeby zobaczyć, co mu jest. Kiedy się nad nim pochylałem, zostałem ugodzony pociskiem. (...) Wtedy uświadomiłem sobie, że używają ostrej amunicji. (...) Koledzy doprowadzili mnie na punkt sanitarny. Okazało się, że nie jestem jedynym rannym. (...) Po chwili wyniesiono stamtąd zabitego górnika. (...)

Kiedy opatrywano mi ranę, dochodziły do mnie odgłosy walki: strzały karabinowe, detonacje, które wskazywały na użycie dział z pojazdów pancernych. Trwało to jakieś pół godziny. Potem nastąpiła błoga cisza. (...)

Relacja Stanisława Płatka, przewodniczącego Komitetu Strajkowego w KWK „Wujek” w Katowicach, o wydarzeniach z 16 grudnia 1981 r., „Dziennik Zachodni”, 26 grudnia 1991 r.

Polecenia do tekstu:

1. Opisz przebieg pacyfikacji KWK „Wujek”.
2. Wyjaśnij, dlaczego pacyfikacja KWK „Wujek” jest nazywana największą zbrodnią stanu wojennego.

Tekst źródłowy nr 5

Wszystkie moje wspomnienia z okresu szkoły średniej pozostają w cieniu tego jednego: stanu wojennego i wydarzeń z przełomu lutego i marca 1982 r. W grudniu 1981 r. miałem niespełna 17 lat i byłem uczniem II klasy I LO im. Jana Smolenia w Bytomiu. Łatwo więc policzyć, że mój rocznik zaczynał swój pobyt w liceum dokładnie w chwili narodzin „Solidarności”. Nie dziwi więc, że to, co działo się wówczas w Polsce, obchodziło nas i w naturalny sposób przenosiło się na nasze szkolne rozmowy i dyskusje. (...)

W pierwszych dniach lutego jeden z kolegów w cichej rozmowie w czasie przerwy zaprosił mnie na spotkanie grupy osób w mieszkaniu koleżanki z równoległej klasy. Tak zaczęła się krótka historia organizacji, którą nazwaliśmy Ruchem Młodzieży Niepodległej. W sumie odbyły się 2 lub 3 spotkania w prywatnym mieszkaniu na wykładzie z historii Polski, potem rozmowy o tym, jak można pomóc internowanym i ich rodzinom, w których uczestniczyło około 15 osób (...). Przyjęliśmy tekst naszej deklaracji ideowej. Jako najbardziej ekscytujące pamiętam jednak dwie akcje ulotkowe. Każdy otrzymał po kilkadziesiąt egzemplarzy „Biuletynu Informacyjnego” z zadaniem rozniesienia go w blokach na swoim osiedlu. Chyba po drugiej akcji naszemu liderowi, a mojemu koledze z klasy powiedziałem, żeby na mnie nie liczyli: afiszowanie się z ulotkami w szkole, głośne opowieści o akcji to pewna droga do pudła. Dużo mnie kosztowała ta decyzja, bo byłem pewien, że w jego oczach jestem tchórzem. Niestety, okazało się, że to ja miałem rację. 25 lutego 1982 r. dwaj członkowie naszej grupy zostali zatrzymani przez patrol ORMO w trakcie kontroli lokali gastronomicznych Bytomia. Podczas przeszukania znaleziono przy nich listę imion i nazwisk oraz „Deklarację ideową” z treści której – jak zapisano w meldunku SB – wynika, że z początkiem lutego 1982 r. zawiązana została nielegalna organizacja młodzieżowa. Następnego dnia specjalny zespół SB wkroczył do budynku liceum. Zabrano nas z lekcji, w gabinecie dyrektora sprawdzono tożsamość, po czym przetransportowano na Komendę Miejską w Bytomiu, gdzie odbyły się przesłuchania. Następne ponad dwa tygodnie spędziłem w celi aresztu milicyjnego w Komendzie Wojewódzkiej w Katowicach przy ul. Lompy, gdzie trwały kolejne przesłuchania. 27 lutego strażnik aresztu wręczył mi decyzję o internowaniu. W uzasadnieniu napisano, że moje pozostawanie na wolności zagraża bezpieczeństwu państwa i porządkowi publicznemu przez to, że byłem członkiem nielegalnej grupy, mającej na celu kolportaż ulotek. W połowie marca przewieziono mnie do Zakładu Karnego w Zabrze-Zaborzu, gdzie funkcjonował największy w Polsce ośrodek dla internowanych. Miejsce to opuściłem dość niespodziewanie 22 marca.

Do szkoły poszedłem od razu następnego dnia. Wszelkie obawy i czarne scenariusze towarzyszące mi w dniach odsiadki okazały się bezpodstawne. Nie tylko z powodu wyraźnie okazywanej mi sympatii przez kolegów i koleżanki. Nauczyciele potraktowali moją nieobecność jak dłuższą chorobę i proponowali terminy zaliczenia zaległych partii materiału.

19 kwietnia 1982 r. Sąd Rejonowy w Bytomiu – Wydział III Rodzinny rozpoznał sprawę pozostałych dziesięciu nieletnich moich kolegów i koleżanek. Stanęli

pod dwoma zarzutami: udziału w związku „Ruch Młodzieży Niepodległej” oraz rozpowszechniania druków mogących wywołać niepokój społeczny. Sąd stwierdził, że działalność wszystkich oskarżonych nie wyczerpywała znamion przestępstwa, jeśli chodzi o istnienie nielegalnej organizacji. Nie miała ona bowiem struktury organizacyjnej, statutu ani formalnego kierownictwa. Uniewinniając ich zatem od tego zarzutu, uznał jednak winnymi drugiego zarzutu i skazał na dozór kuratora sądowego. Z kolei niespełna miesiąc później – 17 maja 1982 r. – Sąd Śląskiego Okręgu Wojewódzkiego rozpoznał sprawę kolejnych dziesięciu – dorosłych – oskarżonych, ferując drakońskie wyroki od 5 lat pozbawienia wolności oraz 3 lat pozbawienia praw publicznych do 1 roku pozbawienia wolności z zawieszeniem na 3 lata. (...)

Całą tę historię można opisać jako młodzieńczą przygodę. W istocie, ja sam niemal zawsze tak o niej opowiadałem. Dopiero dziesięć lat temu poznałem bardzo podobną historię mojego rówieśnika – Emila Barchańskiego. Był uczniem warszawskiego Liceum im. Mikołaja Reja. 10 lutego 1982 r. wraz z kolegami oblał farbą i podpalił pomnik Feliksa Dzierżyńskiego. 3 marca 1982 r. został zatrzymany przez bezpiekę w czasie druku wydawnictw podziemnych. Podczas przesłuchań bito go i zmuszano do składania fałszywych zeznań. Jego odważna postawa podczas procesu starszych kolegów przyczyniła się do ich uniewinnienia. Ostatecznie jako nieletni otrzymał dozór kuratora. 3 czerwca 1982 r. razem ze znajomym pojechał nad Wisłę, gdzie zaginął w tajemniczych okolicznościach. Po dwóch dniach jego ciało wyłowiono z rzeki.

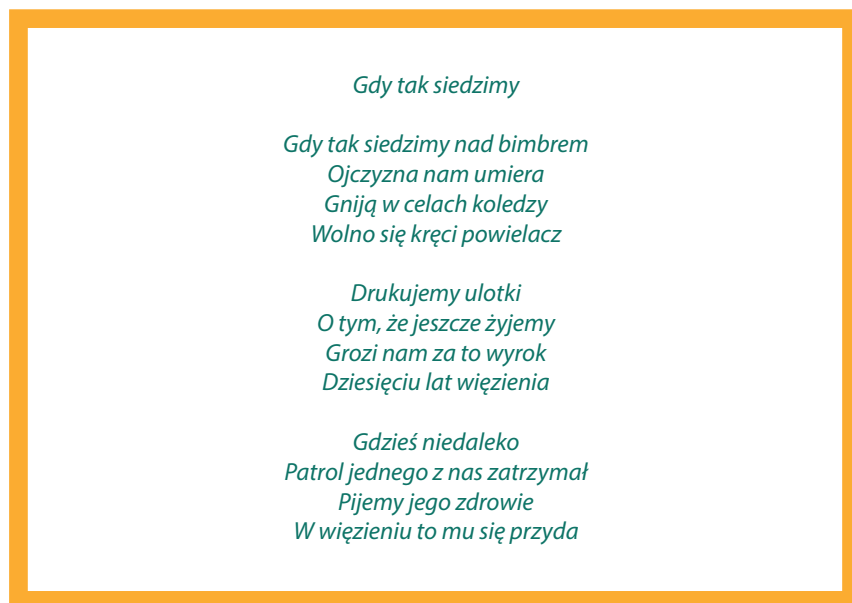
A. Sznajder, *Dzieci Bytomia vs. WRON-a*, [w:] 80 lat I Liceum Ogólnokształcącego im. Jana Smolenia w Bytomiu, Bytom 2012, s. 176–179.

Polecenia do tekstu:

Przeczytaj wspomnienia dr. Andrzeja Sznajdera, najmłodszego internowanego podczas stanu wojennego. W oparciu o tekst oraz materiały umieszczone na planszach wystawy opowiedz na pytania:

1. Posiłkując się planszą nr 7 *Solidarność w podziemiu*, oceń, czy wprowadzenie stanu wojennego spotkało się z akceptacją ze strony całego społeczeństwa, zarówno dorosłych, jak i młodzieży.
2. Zinterpretuj cele przyświecające młodzieży angażującej się w działalność opozycyjną. Opisz, na czym polegała ta działalność.
3. Wskaż, kto lub co było twoim zdaniem wzorem inspirującym młodzież do działania?
4. Wykorzystując planszę nr 11 *Ofiary stanu wojennego*, wyjaśnij, na jakie konsekwencje narażona była młodzież angażująca się w działalność skierowaną przeciw stanowi wojennemu.

Tekst źródłowy nr 6

L. Szaruga, *Gdy tak siedzimy*, [w:] *Antologia wierszy wojennych*, Warszawa 1982.

Polecenia do tekstu:

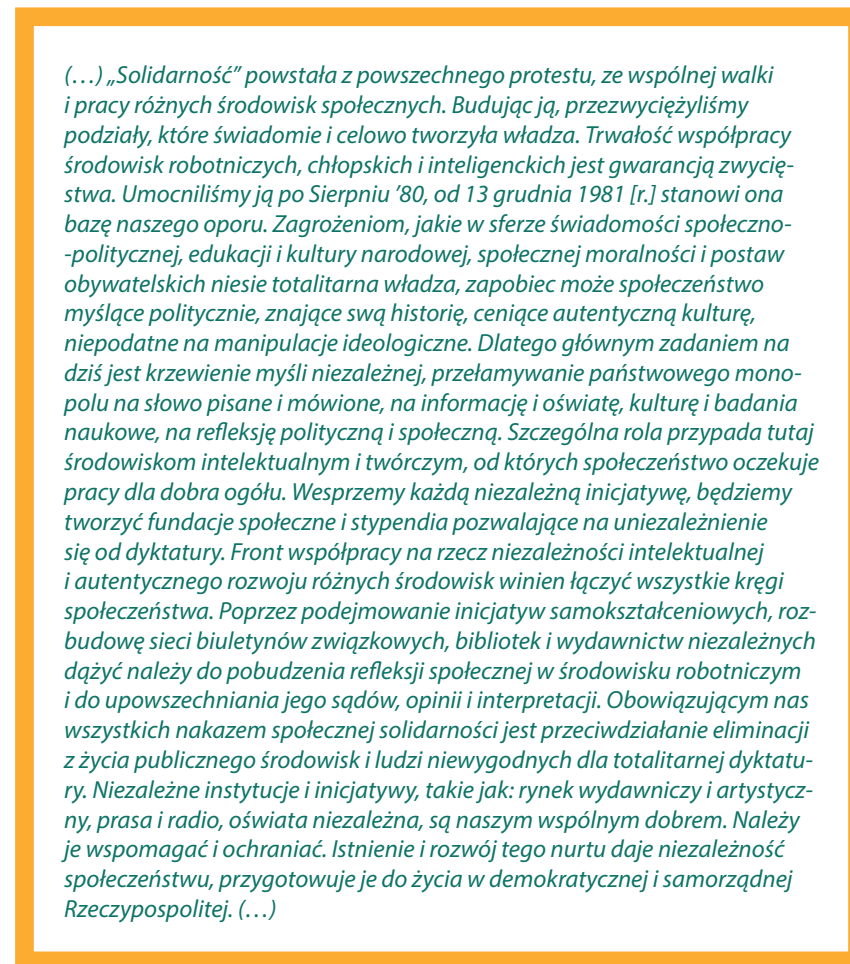
Przeczytaj wiersz Leszka Szarugi, poety, pisarza, krytyka literackiego, opozycjonisty. W oparciu o plansze wystawy *Solidarność w podziemiu*, *Internowania*, *Represje stanu wojennego* odpowiedz na pytania:

1. Wskaż, kto jest podmiotem licznym w tekście, o kim opowiada podmiot i o jakich sytuacjach.
2. Wyjaśnij, jak podmiot liryczny ocenia rzeczywistość. Wskaż słowa oddające realia tamtego okresu. Scharakteryzuj nastroje panujące wśród osób, o których opowiada podmiot.
3. Wymień wydarzenia, które stanowiły inspirację do napisania tekstu.

Wysłuchaj utworu muzycznego *Gdy tak siedzimy* Przemysława Gintrowskiego (kompozytora, pieśniarza i barda opozycji demokratycznej z okresu PRL), powstałego do tekstu Leszka Szarugi (skorzystaj z kodu QR, odsyłającego do serwisu internetowego YouTube). Za pomocą jakich środków artystycznych autor muzyki i wykonawca podkreślił przesłanie tekstu oraz panującą w czasie stanu wojennego atmosferę wśród opozycjonistów?

Tekst źródłowy nr 7

Oświadczenie programowe Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” pt. „Solidarność dziś”, 22 stycznia 1982 r., [w:] J. Olszok, *Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989*, Warszawa 2010, s. 108–109.

Polecenia do tekstu:

1. Napisz, co wydarzyło się w sierpniu 1980 r.
2. Wyjaśnij, co zdaniem opozycji miało chronić społeczeństwo przed totalitarną władzą.
3. Wskaż, kto miał odegrać kluczową rolę w tej ochronie?
4. Wyjaśnij, co i dlaczego było obowiązkiem każdego związkowca.

Tekst źródłowy nr 8

W związku z zapowiedzią przedstawicieli władz o możliwości odwołania stanu wojennego i zastosowania odpowiednich humanitarno-prawnych rozwiązań – Tymczasowa Komisja Koordynacyjna NSZZ „Solidarność” oświadcza:

1. W obecnej sytuacji formalne odwołanie stanu wojennego bez likwidacji wprowadzonego pod jego osłoną ustawodawstwa uniemożliwiającego wszelką niezależną inicjatywę i działanie społeczne, a gwarantującego władzy uprawnienia odpowiadające prawom stanu wojennego, będzie tylko gestem bez poważnego znaczenia politycznego.

2. Ewentualna amnestia dla więźniów stanu wojennego, skazanych za obronę należnych społeczeństwu praw pracowniczych i swobód obywatelskich, nie będzie aktem łaski, a jedynie przywróceniem wolności tym, którym bezprawnie ją odebrano.

3. Dotychczas wykładnikiem inercji władz był system rządów likwidujący wszystkie zdobycze Sierpnia '80, a zwłaszcza zakaz działalności niezależnych związków zawodowych oraz stowarzyszeń twórczych, brutalne represje, rządy terroru policyjnego, pogrążenie kraju w kryzysie społecznym i gospodarczym.

4. Na gruzach Sierpnia '80 zaufania społecznego zbudować się nie da. Dowiodła tego postawa społeczeństwa w okresie stanu wojennego, a zwłaszcza realizacja zadań wytyczonych przez program związku: powszechność frontu odmowy, masowe uczestnictwo w manifestacjach święta „Solidarność” i pochodach 1 Maja, dowiodły tego miliony manifestujących w czasie wizyty Ojca Świętego swe poparcie dla ruchu „Solidarność”.

5. Charakter naszej walki o prawa pracownicze i obywatelskie uzależniony będzie od poczucia realizmu politycznego władz. Formalne tylko zniesienie stanu wojennego i amnestia nie skłonią nas do przerywania działalności.

Oświadczenie Tymczasowej Komisji Koordynacyjnej NSZZ „Solidarność” na temat zniesienia przez władze PRL stanu wojennego, 3 lipca 1983 r., [w:] J. Olszsek, Dokumenty władz NSZZ „Solidarność” 1981–1989, Warszawa 2010, s. 126–127.

Polecenia do tekstu:

1. Wymień skutki wprowadzenia stanu wojennego.
2. Wskaż działania, jakich oczekiwała od władzy opozycja.
3. Wyjaśnij, w jaki sposób większość społeczeństwa okazywała brak zaufania dla polityki rządu.

Materiał źródłowy nr 1

Fot. Tomasz Szymborski / ŚCWIS

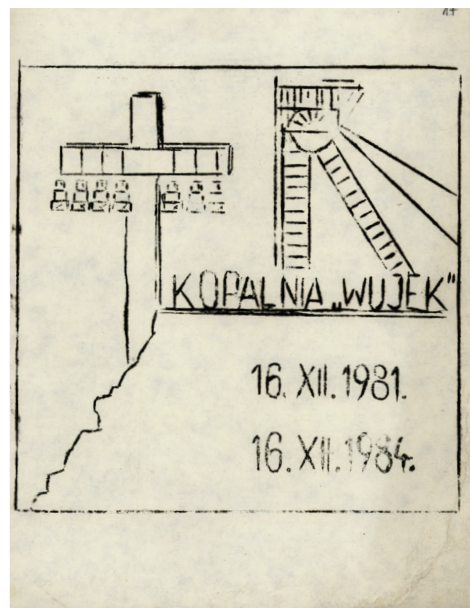
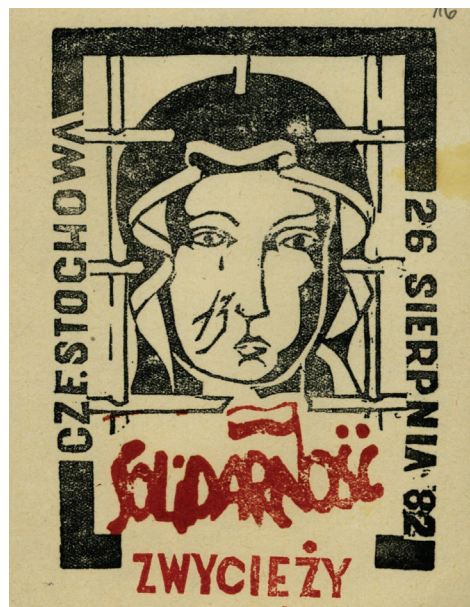

Fot. Marek Dworaczyk / ŚCWIS

Polecenia do źródeł:

1. Wskaż rodzaj źródła historycznego, z jakim masz do czynienia.
2. Opisz, co na nim widzisz.
3. Wyjaśnij powód występowania prezenterów TVP w mundurach wojskowych.

Materiał źródłowy nr 2

Polecenia do źródeł:

1. Wyjaśnij cel zaprojektowania i dystrybucji powyższych ulotek.
2. Omów symbolikę grafik.
3. Odszukaj w dostępnych źródłach informacje o datach podanych na ulotkach.
4. Bazując na materiałach z portalu www.scwis.pl lub z broszury *Dziewięciu z „Wujka”* z serii IPN *Patroni naszych ulic* (do pobrania z biblioteki cyfrowej na stronie przystanekhistoria.pl; kody QR poniżej), spróbuj wyjaśnić liczbę lamp górniczych zawieszonych na krzyżu.

strona internetowa Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności

broszura *Dziewięciu z „Wujka”*

Ulotki ze zbiorów Oddziałowego Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Katowicach, sygn. IPN Ka 793/15, k. 16–17

WYBRANA BIBLIOGRAFIA

14 dni pod ziemią. KWK „Piast” w Bieruniu. 14–28 grudnia 1981 roku, red. J. Neja, A. Sznajder, Katowice 2006.

Bolczyk H., ks., *Krzyż nigdy nie umiera. Refleksje duszpasterza*, Katowice 2016.

Brzostek B., *Życie codzienne stanu wojennego*, <https://muzhp.pl/pl/c/709/zycie-co-dzienne-stanu-wojennego>.

Ciupa R., Reńca S., *Wujek '81. Relacje*, wyd. 2, Katowice 2020.

Ciupa R., Tracz B., *Wujek '81. Strajk i pacyfikacja*, Katowice 2016.

Drogoń A., *O niektórych aspektach prawnych stanu wojennego wprowadzonego w Polsce 13 grudnia 1981 roku*, [w:] *Z dziejów prawa*, red. A. Lityński, t. 1 (19), Katowice 2008.

Dzióbek M., Chwastek K., Lyszczyna M., Reńca S., *40 kroków – przewodnik po miejscach związanych z działalnością opozycji antykomunistycznej PRL na Górnym Śląsku i Zagłębiu*, Katowice 2019.

Eisler J., *„Polskie miesiące”, czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.

Idą pancry na Wujek, red. A. Borowski, P. Miśkiewicz, Katowice–Warszawa 2011.

Internowani i uwięzieni w stanie wojennym, red. T. Kurpierz, J. Neja, Katowice–Warszawa 2018.

Jurkiewicz J., Kobiela Ł., *Jedna dekada – trzy epoki*, Warszawa–Katowice 2020.

Majchrzak G., *Tajemnice stanu wojennego*, Warszawa 2016.

Majchrzak G., *Obóz władzy w stanie wojennym*, [w:] *Droga do niepodległości. Solidarność 1980–2005*, red. A. Borowski, Warszawa 2005.

Neja J., *Grudzień 1981 roku w województwie katowickim*, Katowice 2011.

Polak W., *Stan wojenny – pierwsze dni*, Gdańsk 2006.

Stan wojenny w dokumentach władz PRL (1980–1983), oprac. B. Kopka, G. Majchrzak, Warszawa 2001.

Stan wojenny w Polsce 1981–1983, red. A. Dudek, Warszawa 2003.

Stan wojenny w Polsce. Materiały i dokumenty archiwalne 1981–1983, red. T. Walichnowski, Warszawa 2001.

Świat wobec stanu wojennego, red. Ł. Kamiński, Katowice 2021.

Wokół „mniejszego zła”. Stan wojenny w Polsce. Materiały pokonferencyjne, red. P. Piotrowski, Wrocław 2010.

Zbrodnie stanu wojennego – aspekty prawne, red. A. Dziurok, Kraków 2017.

POLECAMY

Do pobrania z internetu

- ▶ [Infografiki Grudzień 1981, część 1–6](#), oprac. Centrala IPN w Warszawie (edukacja.ipn.gov.pl)
- ▶ Plakaty rocznicowe 13 XII 1981 w [Galerii Plakatu IPN w Krakowie](#) (edukacja.ipn.gov.pl)
- ▶ [Ciupa R., Reńca S., Dziewięciu z „Wujka”, Warszawa 2016 \(broшуra IPN z serii Patroni naszych ulic\)](#) (biblioteka cyfrowa na stronie przystanekhistoria.pl)
- ▶ [Stan wojenny – teka edukacyjna IPN, Warszawa 2003](#) (edukacja.ipn.gov.pl)
- ▶ [Plansze edukacyjne](#) poświęcone stanowi wojennemu i pacyfikacji KWK „Wujek”, wydane przez ŚCWIS

Portale internetowe

- ▶ [Scenariusz lekcji Stan wojenny – „Pancry idą na Wujek”](#), udostępniony na platformie edukacyjnej Eduś, przygotowany we współpracy z ŚCWIS (edus.ibrbs.pl)
- ▶ [Polskie miesiące](#) – portal internetowy opracowany przez Instytut Pamięci Narodowej, prezentujący historię wprowadzenia stanu wojennego oraz zawierający materiały źródłowe, ikonografię i multimedia (polskiemiesiace.ipn.gov.pl)
- ▶ [Opowiedziane.gov.pl](#) – portal internetowy Instytutu Pamięci Narodowej, zawierający notacje z uczestnikami wydarzeń historycznych, w tym wspomnienia z okresu stanu wojennego (opowiedziane.ipn.gov.pl)
- ▶ [Strona internetowa Śląskiego Centrum Wolności i Solidarności](#), zawierająca materiały edukacyjne oraz multimedia dotyczące stanu wojennego (scwis.pl)
- ▶ [Strona internetowa Europejskiego Centrum Solidarności w Gdańsku](#) (ecs.gda.pl)

Warto odwiedzić

- ▶ Śląskie Centrum Wolności i Solidarności w Katowicach
- ▶ Europejskie Centrum Solidarności w Gdańsku

Filmy inspirowane tematyką stanu wojennego

fabularne:

- ▶ *Śmierć jak kromka chleba*, reż. Kazimierz Kutz, 1994
- ▶ *Żeby nie było śladów*, reż. Jan P. Matuszyński, 2021
- ▶ *Rozmowy kontrolowane*, reż. Sylwester Chęciński, 1991
- ▶ *Bez końca*, reż. Krzysztof Kieślowski, 1984
- ▶ *Stan strachu*, reż. Janusz Kijowski, 1989
- ▶ *Zabić księdza*, reż. Agnieszka Holland, 1988
- ▶ *Popiełuszko. Wolność jest w nas*, reż. Rafał Wieczyński, 2009
- ▶ *Weryfikacja*, reż. Mirosław Gronowski, 1987
- ▶ *80 milionów*, reż. Waldemar Krzystek, 2011
- ▶ *Ostatni dzwonek*, reż. Magdalena Łazarkiewicz, 1989

dokumentalne (dostępne do obejrzenia w internecie):

- ▶ *Jak było? Stan wojenny* – program Przemysława Babiara
- ▶ *Stan wojenny. Dlaczego?*, 2013
- ▶ *Dzieci stanu wojennego*, reż. Jerzy Afanasjew Jr., 1990
- ▶ *Próba generalna* – program edukacyjny IPN, 2011
- ▶ *Prokurator*, reż. Piotr Litka, 2020
- ▶ *1981 r. Stan Wojenny – Małopolska*, reż. Dariusz Zaród, 2013
- ▶ *Lot kuli*, reż. Jerzy Ridan, 1999
- ▶ *Życiorysy z bliźniami*, reż. Agnieszka Świdzińska, 2008
- ▶ *Rozkaz – stan wojenny*, 2004
- ▶ *Internowane*, reż. Paweł Przybylski, 2015
- ▶ *Sieroty spod znaku Wrony*, reż. Anna Plaszczyk, 2008
- ▶ *Stan wojenny w PRL* – Przystanek Historia, odc. 11, 2020

Wystawy elementarne IPN do pobrania ze strony internetowej edukacja.ipn.gov.pl

„Polskie symbole narodowe”
„Kresy – Ziemie Wschodnie Rzeczypospolitej”
„Polski wysiłek zbrojny w I wojnie światowej 1914-1918”
„Powstanie Wielkopolskie 1918–1919”
„Powstania śląskie 1919–1921” **PL/EN**
„Wojna z bolszewikami. Bitwa Warszawska 1920”
„Traktat Ryski 1921” **PL/EN/ROS/UA/BY**
„Wojsko Polskie i jego tradycje 1918–1939”
„Operacja polska NKWD 1937–1938” **PL/EN**
„Zbrodnie nieukarana – łagry sowieckie”
„Wrzesień 1939. Polska wobec niemieckiej i sowieckiej agresji” **PL/EN**
„Polscy robotnicy przymusowi w Niemczech 1939–1945”
„Zbrodnie niemieckie i sowieckie na Polakach 1939–1945”
„Zbrodnie Katyńska 1940. Zagłada polskich elit” **PL/EN/UA**
„Polacy w bitwie o Wielką Brytanię”
„Cichociemni”
„Powstanie Warszawskie 1944. Bitwa o Polskę” **PL/EN**
„Polskie Państwo Podziemne” **PL/EN**
„Polacy ratujący Żydów w czasie II wojny światowej” **PL/EN**
„Zagłada Żydów europejskich” **PL/EN**
„Niemieckie obozy zagłady”
„Sąsiedzka krew. Ludobójstwo wołyńsko-galicyjskie 1943–1945” **PL/EN**
„Żołnierze Wyklęci. Podziemie niepodległościowe 1944–1963” **PL/EN**
„Podziemie niepodległościowe na Kielecczyźnie po 1944 r.”
„Poznański Czerwiec 1956”
„Krzyż – symbol wiary i wolności”
„Walka o duszę narodu. Wokół Obchodów Milenium i Tysiąclecia 1956–1966/1967” **PL/EN**
„Marzec '68”

„Bunt robotników. Grudzień '70 – luty '71”
„Krok ku wolności. Protesty robotnicze w czerwcu 1976 r.”
„Przełom. Sierpień 1980 i »Solidarność«” **PL/EN**
„Stan wojenny 1981–1983” **PL/EN**
„Koniec PRL – rok 1989”

Materiały edukacyjne do wystaw elementarnych IPN

„Powstania śląskie 1919–1921”
„Operacja polska NKWD 1937–1938”
„Zbrodnie nieukarana – łagry sowieckie”
„Powstanie Wielkopolskie 1918–1919”
„Zagłada Żydów europejskich”
„Powstanie Warszawskie 1944. Bitwa o Polskę”
„Żołnierze Wyklęci. Podziemie niepodległościowe 1944–1963”
„Krok ku wolności. Protesty robotnicze w czerwcu 1976 r.”
„Stan wojenny 1981–1983”

Biografie elementarne

„Stanisław Sosabowski”
„Łukasz Ciepliński”
„Św. Maksymilian Maria Kolbe”
„Ignacy Paderewski”
„Witold Pilecki”
„Józef Piłsudski”
„Jan Rodowicz »Anoda«”
„Danuta Siedzikówna »Inka«”
„Stefan Wyszyński”
„Mariusz Zaruski”
„Ks. Józef Waląg”
„Józef Haller”

KONTAKT

Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Katowicach

Przystanek Historia – Centrum Edukacyjne IPN w Katowicach im. Henryka Sławika,
ul. św. Jana 10, III p., tel. **32 207 07 00**, e-mail: sylwia.dziurok@ipn.gov.pl

wypożyczanie wystaw: tel. **32 207 07 12**, e-mail: michal.miwa-mlot@ipn.gov.pl

Śląskie Centrum Wolności i Solidarności

ul. Wincentego Pola 38, Katowice

tel. **32 601 21 08**

e-mail: biuro@scwis.pl

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ
Oddział w Katowicach

Śląskie Centrum
Wolności i Solidarności

ISBN 978-83-8229-373-9

9 788382 293739